

MACIEJ MACIEJOWSKI

**PROMINENTNY PRZODEK POGROMCY SPARTAKUSA –
PUBLIUS LICINIUS CRASSUS DIVES,
KONSUL W 205 R. PRZED CHR.**

Słowa kluczowe: republika rzymska, III/II w. przed Chr., *Publius Licinius Crassus Dives*, biografistyka

Keywords: roman republic, III/II B.C., *Publius Licinius Crassus Dives*, biography

ABSTRACT

The author attempts to answer to question, to what extent eulogy written down by Livy and concerning title figure of Publius Licinius Crassus (consul in 205 B.C.), corresponded with the facts (Liv. XXX 1, 4–6). Article presented stages of political and military career of the above-mentioned member of *nobilitas* and his competences. This activity can be followed by analysis his activity during holding consecutive offices (*pontifex maximus*, *censor*, *magister equitum*, *praetor peregrinus*, *consul*, *proconsul*). Where therefore we should seek origins of so high assesment given him by Livy? Analysing his activity the course Second Punic War (218–201 B.C.) author arrived at the conclusion, that it were not relatively modest war deedes, particularly in comparison with Roman outstanding leaders in this range, which decided about standing of Crassus. In his career, he placed himself in the role of the client of powerful *gens Cornelia*. He gained support from Corneli during elections for *pontifex maximus*. In return for patronage and help in promotion on consecutive magistracies, he reciprocated undoubtedly using his extensive juridicial knowledge. As a *pontifex maximus* he was also important link in the system of political control over sphere of the religion.

Thus, origins of prestige of Crassus we should perceive above all in his mastery of the law. He was known not only as a expert in pontifical law, but also in advising Roman people and senate. It is emphasized not only by Livy, but also by Cicero, whose testimony, although late, it seems valuable, because it reveals to us good memory of Crassus, which was preserved in Roman tradition. By advising in lawsuits, he was able to build own clientele, anyway the network of obligations. This activity was also probably origin of his substantial profits (hence cognomen *Dives*). Example of the Crassus shows to us, that in Republican Rome, even in tumultuous times, it was there possibility to gain high political standing beyond sphere *stricte* military.

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu treść panegiryku pióra Tytusa Liwiusza poświęconego tytułowemu konsulowi w 205 r. przed Chr. odpowiada rzeczywistości. Pierwsza sugestia jaka się nasuwa, to zależność przekazu historyka z *Patavium* od zachowanego we fragmentach dzieła rzymskiego senatora i dziejopisa Gajusza Licyniusza Macera, protegowanego słynnego triumwira Marka Licyniusza Krassusa (ur. 114 – zm. 53 r. przed Chr.). Źródłem wysokiej pozycji Publiusza Licyniusza Krassusa osiągniętej w trakcie drugiej wojnie punickiej (218–201) należy szukać w przynależności do klienteli wpływowego *gens Cornelia*. Od Korneliuszy uzyskał poparcie podczas wyborów na urząd *ponitfex maximus*, stając się odtąd ważnym ogniwem powyższego stronnictwa. W zamian za patronat i pomoc w promocji na kolejne urzędy rewanżował się w ramach wymiany usług swoją rozległą wiedzą prawną, prawdopodobnie wspierał również Korneliuszy finansowo. Prawniczą biegłość Krassusa potwierdza także Cyceron. Poprzez udzielanie pomocy prawnej Krassus mógł z kolei budować własną klientelę, a przynajmniej sieć zobowiązań.

Czy zatem treść panegiryku Krassusa znajduje potwierdzenie w dokonaniach konsula z 205 r. przed Chr. ? Jeśli odrzucimy stereotypowe określenia użyte przez Liwiusza dotyczące statusu społecznego czy wyglądu zewnętrznego oraz pochwały na temat przewag wojennych członka *gens Licinii Crassi*, dostrzeżemy autorytet zbudowany na solidnej wiedzy prawniczej. Przykład Krassusa ukazuje zatem, że w republikańskim Rzymie, nawet w bardzo burzliwych czasach istniała możliwość osiągnięcia wysokiej pozycji politycznej poza sferą *stricte* militarną.

Tworzący w czasach pryncypatu Oktawiana Augusta Tytus Liwiusz przedstawił w swoim dziele bardzo pochlebną charakterystykę tytułowego członka *nobilitas*. Historyk z *Patavium* pisał o Publiuszku Licyniuszu Krassusie

w następujących słowach: „Tak natura i los obdarzyły go wszelkimi dobrami. Pochodził z wybitnego rodu i zarazem był bogaty. Wybijał się przystojnością i siłą fizyczną. Cieszył się opinią znakomitego mówcy czy to w sprawach sądowych, czy gdy zachodziła potrzeba, w doradzaniu lub odradzaniu czegoś w senacie lub wobec ludu. Był bardzo biegły w prawie pontyfikalnym. A do tego konsulat sprawił, że zyskał sobie również chwałę wojenną”¹. Krassus miał wręcz posiadać przymioty „(...) jakich nie widziano wówczas u żadnego innego obywatela – również na wojnie”². Pochwała ta wypowiedziana pod 203 r.³, a więc u schyłku drugiej wojny punickiej, jest o tyle nieoczekiwana, że Liwiusz prezentując uprzednią działalność Publiusza Licyniusza Krassusa nie nadawał jej cech szczególnie wyróżniających. Plutarch z Cheronei oraz Kasjusz Dion podkreślają z kolei łagodność charakteru Krassusa. Podążając za Liwiuszem Kasjusz Dion dodaje ponadto, iż był on człowiekiem urodziwym i zamożnym⁴. Celem niniejszego szkicu jest zatem próba odpowiedzi na pytanie, na ile treść panegiryku Liwiusza oraz związane opinie późniejszych autorów znajdują potwierdzenie w rzeczywistości? Chciałbym zatem przedstawić etapy kariery politycznej i kompetencje Publiusza Licyniusza Krassusa poprzez ukazanie jego aktywności w trakcie pełnienia kolejnych urzędów. Moim zdaniem, temat daje również okazję dla zarysowania genezy pozycji publicznej *gens Licinii Crassi*, pozycji która dała solidną podstawę materialną i prestiżową najlepiej oświetlonemu źródłowo przedstawicielowi rodu Markowi Licyniuszowi Krassusowi (*Marcus Licinius Crassus*) w I w. przed Chr.

¹ Liv. XXX 1, 4–6 (tłum. M. Brożek): (...) *congestis omnibus humanis ab natura fortunaque bonis. Nobilis idem ac dives erat; forma viribusque corporis excellebat; facundissimus habebatur seu causa oranda, seu in senatu et ad populum suadendi ac dissuadendi locus esset; iuris pontificii peritissimus; super haec bellicae quoque laudis consulatus competem fecerat.*

² Liv. XXX 1, 4 (tłum. M. Brożek): (...) *bello quoque bonus habitus ad cetera, quibus nemo ea tempestate instructor civis habebatur* (...).

³ Wszystkie daty odnoszą się do chronologii przed narodzeniem Chrystusa. W przeciwnym razie jest to wyraźnie zaznaczone.

⁴ Plut. *Fab.* XXV 5; Cass. Dio fr. XVII 57, 52.

Licyniusze⁵ według dość wątych przesłanek etymologicznych mieli posiadać etruski rodowód⁶. Z pewnością byli natomiast rodem plebejskim, o czym świadczy m.in. pełnienie w początkach Republiki przez pierwszych jego znanych przedstawicieli urzędu trybunów ludowych⁷. W pierwszych dekadach IV w. widzimy z kolei reprezentantów *gens Licinia* na kluczowym wówczas stanowisku trybunów wojсковych z władzą konsularną (*tribuni militum consulari potestate*)⁸. Jeden z Licy-

⁵ Rodowód i tablice genealogiczne Licyniuszy: F. Münzer, *Licinius*, „Real Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft” 1927, Bd.13, s. 247–248; tenże: *Römische Adelsparteien und Adelsfamilien*, Stuttgart 1920 (wyd.2: 1963; wyd. w języku ang.: 1999), s. 181–187; B. A. Marshall, *Crassus and cognomen Dives*, „Historia” 1973, vol. 22, s. 467; H. H. Scullard, *Roman Politics 220–150 B.C.*, Oxford 1973, s. 311; M. Piegdoń, *Krassus. Polityk niespełnionych ambicji*, Kraków 2011, s. 23–27, 245.

⁶ H. H. Scullard, *Roman Politics ...*, s. 10, przyp. 1; R. Syme, *Rewolucja rzymska*, Poznań 2009 (wyd.1: 1937), s. 86, przyp.34.

⁷ T. R. S. Broughton, *The Magistrates of the Roman Republic*, t. 1 (509–100 BC), Atlanta 1986 (wyd.1: 1951) (dalej: MRR, t. 1): *Caius Licinius*, *Publius Licinius* (493 r.); 24: *Spurius Licinius* (481 r.). Autorytet trybunów ludowych oparty był na zbiorowym postanowieniu plebejuszy wzmocnionym uroczystą przysięgą (tzw. *lex sacrata*). Wybierając trybunów, plebejusze przysięgali słuchać ich i bronić włącznie z sankcją śmierci w razie zagrożenia swych leaderów. *Lex sacrata* dawało trybunom plebejskim rozległą władzę i formalną nietykalność. Trybuni byli w stanie wprowadzić swą wolę siłą (*coercitio*). Posiadali uprawnienia do nakładania kar grzywny, więzienia a nawet skazywania na śmierć każdego kto zakwestionował ich autorytet lub dokonał fizycznego bądź werbalnego ataku na ich osoby. Mogli bronić indywidualnych plebejuszy przed złym traktowaniem przez patrycjuszy oraz przed arbitralną karą nałożoną przez wyższych urzędników (*magistratura*). Mieli również prawo blokowania ustaw (*intercessio*). Prawna akceptacja prerogatyw trybunów ludowych nastąpiła najpewniej dopiero w 449 r.: T. J. Cornell, *The Beginnings of Rome: Italy from the Bronze age to the Punic War (c.1000–264 BC)*, London–New York 1995, s. 259–260.

⁸ MRR t. 1, 84, 86–87: *Publius Licinius Calvus Esquilinus* (400 r., 398 r. 396 r.); 108: *Licinius Menenius* (376 r.). Urząd trybunów wojсковych z władzą konsularną funkcjonował w latach 444–367. Posiadał węższe prerogatywy od konsula. Trybun wojсковy nie mógł odbywać triumfu oraz powoływać dyktatora bez zgody kolegium augurów. Występowali co roku w liczbie od 3 do nawet 9. Wyraźny wzrost liczby corocznych dowódców po 444 r. mógł być spowodowany wzrostem rywalizacji wewnątrz arystokracji rzymskiej. Dowództwa wojskowe usankcjonowane przez państwo stawały się bowiem trudniejsze do osiągnięcia a więc bardziej pożądane: T. J. Cornell, op.cit., s. 334–337 (wykaz liczebności trybunów w poszczególnych latach: tabela nr 8, s. 336); E. S. Staveley, *The Significance of the Consular Tribunate*, „Journal of Roman Studies” 1953, vol. 43, s. 30–46; F. A. Adcock, *Consular Tribunes and Their Successors*, „Journal of Roman Studies” 1959,

niuszy był nawet pierwszym plebejskim kandydatem na powyższy urząd⁹. Bardzo istotną rolę w procesie emancypacji plebejuszy odegrał wieloletni trybun ludowy Gajusz Licyniusz Stolon (*C. Licinius Stolo*)¹⁰, który był współtwórcą historycznego kompromisu z patrycjuszami w postaci *leges Liciniae Sextiae* (367–366). Przywracały one m.in. dwuosobowy kadencyjny urząd konsulów z gwarancją, że jeden z nich może być plebejuszem. Jednym z pierwszych beneficjentów nowych ustaw był wspomniany Licyniusz Stolon dwukrotny konsul w 364 i 361 r.¹¹ Kolejną nieprzeciętną postacią w rodzie Licyniuszy był konsul 236 r. Gajusz Licyniusz Warus (*C. Licinius Varus*), który poprowadził kampanię przeciw Celtyckim Bojom w Galii Przedalpejskiej oraz Ligurom na Korsyce¹². W 218 r. był on również uczestnikiem poselstwa do Kartaginy, które postawiło miastu Dydony słynne ultimatum¹³. Według Friedricha Münzera, wybitnego znawcy genealogii arystokratycznych rodów rzymskich okresu Republiki, Licyniusz Warus był najprawdopodobniej stryjem interesującego nas szczególnie członka *nobilitas*¹⁴. *Publius Licinius Crassus Dives* uchodzi za rówieśnika Publiusza Korneliusza Scypiona Afrykańskiego Starszego (*P. Cornelius Scipio Africanus Maior*) stąd ostrożne datowanie jego urodzin na około 235 r.¹⁵ Moim zdaniem, ze względu na sugestie Cycerona, że Krassus zmarł w późnej starości¹⁶ być może należałoby umieścić datę jego narodzin nawet dekadę wcześniej. Rodzice i żona Krassusa nie są znani. Wiemy jedynie, że miał syna o tym samym imieniu¹⁷.

---

vol. 47, s. 9–14; R. T. Ridley, *The Consular Tribunate: The Testimony of Livy*, „Klio” 1986, vol. 68, s. 444–465; R. R. Holloway, *Who Were the Tribuni Militum Consulari Potestate?*, „L’Antiquite Classique” 2008, vol. 77, s. 107–125; A. Ziółkowski, *Historia Rzymu*, Poznań 2004, s. 116–119; F. K. Drogula, *Commanders and Command in the Roman Republic and Early Empire*, Chapel Hill 2015, s. 25–27, 37–39.

⁹ Liv. VI 37, 8: (...) *P. Licini Calvi tribunatum, qui primus ex plebe creatus sit* (...) (400 r.).

¹⁰ Pełnił urząd trybuna ludowego w latach 376–367: MRR t. 1, 109–111, 113, 114; A. Drummond, *Licinius Stolo Gaius*, [w:] *The Oxford Classical Dictionary*, eds. S. Hornblower, A. Spawforth, Oxford 1996, s. 859–860.

¹¹ MRR t. 1, s. 116 i 118.

¹² MRR t. 1, s. 222.

¹³ MRR t. 1, s. 239.

¹⁴ F. Münzer, *Römische Adelsparteien ...*, s. 184; za nim: H. H. Scullard, *Roman Politics ...*, s. 276.

¹⁵ F. Münzer, *Römische Adelsparteien ...*, s. 184; H. H. Scullard, *Roman Politics ...*, s. 67.

¹⁶ Cic. *Cato Mai. de senect.* XIV, 50 m.in. o Krassusie: *Atque eos omnis, quos commemoravi, his studiis flagrantis senes vidimus.*

¹⁷ F. Münzer, *Römische Adelsparteien ...*, s. 184.

Pierwszą wzmiankę na temat publicznej aktywności Krassusa Liwiusz odnotował pod rokiem 212 opisując wybory *pontifex maximus*. Z przedstawionych wydażeń wynika, że przed 212 r. Krassus musiał wejść w skład kolegium pontyfików¹⁸. Dowiadujemy się również, że krótko wcześniej „(...) zamierzał ubiegać się o edylat kurulny”¹⁹. W innym miejscu historyk z Patavium stwierdza jednak, że Krassus był edylem²⁰. W planowaniu kariery politycznej urząd ten odgrywał istotną rolę. Edyłowie sprawowali m.in. zwierzchnictwo nad policją targową i miejską (*triumviri* bądź *tresviri capitales*), zaopatrzeniem, naprawą dróg i budynków publicznych, organizacją igrzysk publicznych²¹. Dla wchodzącego na ścieżkę awansu (*cursus honorum*) młodego przedstawiciela *nobilitas* powyższa magistratura była doskonałym miejscem dla nabycia, tak potrzebnych na wojnie doświadczeń w zakresie logistyki. Chociaż edylat nie był niezbędny w *cursus honorum*, to jednak przedstawiciele rzymskiej elity politycznej rzadko z niego rezygnowali z uwagi na możliwość pozyskania przyszłych wyborców jako organizatorzy wystawnych widowisk. Ponieważ ok. połowy III w. lud rzymski uzyskał istotny wpływ na wybór *pontifex maximus*, posiadanie uprzednio edylatu przez Krassusa miało spore znaczenie w planowaniu przyszłej kariery.

Wybór Krassusa na prestiżowy urząd *pontifex maximus* okazał się wielkim zaskoczeniem, zdołał on bowiem pokonać dwóch dużo starszych i bardziej zasłużonych kontrkandydatów: konsula Kwintusa Fulwiusza Flakkusa (*Quintus Fulvius Flaccus*)²²

¹⁸ Kandydaci starający się o wybór na urząd *pontifex maximus* musieli być pontyfikami, mianowanymi i zaakceptowanymi przez pozostałych członków kolegium: M. Beard, J. North, S. Price, *Religie Rzymu. Historia*, Oświęcim 2018, s. 129.

¹⁹ Liv. XXV 5, 3 (tłum. M. Brożek): (...) *qui aedilitatem curulem petiturus erat*.

²⁰ Liv. XXVII 6, 17: (...) *ex aedilitate gradum ad censuram fecit* (210 r.); MRR t. 1, s. 268; obowiązki i rola edylów podczas wojny z Hannibalem: M. Gumowski, *Aprovizacja Rzymu w czasie II-giej wojny punickiej*, „Meander” 1948, nr 4, s. 204–206.

²¹ Zob.: *The Oxford Classical Dictionary*, Oxford 1996, s. 15–16.

²² W 237 r. podczas pierwszego konsulatu walczył przeciwko Celtom i Ligurom: Polyb. II 21, 3–6; Eutrop. III 2. W trakcie drugiego w 224 r. przeciw celtyckim Bojom: Polyb. II 31, 8–10. W 231 r. cenzor: MRR t. 1, s. 226. Podczas drugiej wojny punickiej dał się poznać jako sprawny *praetor urbanus* organizujący w latach 215–214 logistyczne zaplecze dla operacji wojennych na Sardynii i w Hiszpanii: Liv. XXIII 34, 11–17; 48, 4–49, 5; XXIV 9, 5. Po 216 r. w kolegium pontyfików: MRR t. 1, s. 252. W 213 r. *magister equitum*: MRR t. 1, s. 263.

oraz Tytusa Manliusza Torkwatusa (*Titus Manlius Torquatus*)²³, współcenzorów w 231 r. oraz współkonsulów w 224 r. Krassus był także pierwszym od 332 r. *pontifex maximus*, który nie sprawował uprzednio urzędu kurulnego (*sella curulis*)²⁴, jeśli nie liczyć prawdopodobnie dzierzzonego edylatu. Był też jednym z pierwszych osób pochodzenia plebejskiego na tym stanowisku²⁵. Gdzie zatem szukać przyczyn nieoczekiwanego sukcesu Krassusa? Wydaje się, że należy rozpocząć od umocowania Krassusa w ówczesnym układzie klientalnym, w którym wiodącą rolę patronów odgrywały podczas drugiej wojny punickiej trzy potężne frakcje: Fabiuszy (*Fabii*), Klaudiuszy – Fulwiuszy (*Claudii – Fulvii*) i Emiliuszy – Korneliuszy (*Aemilii – Cornelia*). Posiadamy wyraźne przesłanki o związkach Licyniuszy z Fabiuszami w początkach IV w.²⁶ Howard H. Scullard domniemywał nawet, że właśnie dzięki Fabiuszom Licyniusze przybyli uprzednio z Etrurii do Rzymu²⁷. Jednak związki Licyniuszy z *gens Fabia* już w trakcie wojny z Hannibalem musiały ulec poważnemu rozluźnieniu o czym świadczy wyraźne poparcie udzielone Krassusowi przez przedstawicieli *gens Cornelia*, z którym to rodem będzie odąd politycznie związany.

Korneliuszom niewątpliwie zależało na utrzymaniu urzędu *pontifex maximus* w rękach własnego stronnictwa. Warto zaznaczyć, że do swojej śmierci w 213 r. stanowisko to dzierżył *princeps senatus*, senior i głowa *gens Cornelia* Lucjusz Korneliusz Lentulus Kaudinus (*L. Cornelius Lentulus Caudinus*)²⁸. Uważać go można,

²³ Konsul w 235 r. (odbył triumf za pacyfikację Sardynii) oraz w 224 r. Cenzor w 231 r.: MRR t. 1, s. 223, 226, 231. W 215 r. jako propretor lub prokonsul rozgromił na Sardynii kartagiński korpus ekspedycyjny oraz wspierających go Sardów: Liv. XXIII 40–41; Eutrop. III 13.

²⁴ Pierwszym *pontifex maximus* niemogącym wykazać się w *cursus honorum* zasiadaniem na krześle kurulnym był *P. Cornelius Calussa*: Liv. XXV 5, 4; MRR t. 1, s. 142.

²⁵ Plebejusze zostali dopuszczeni do kolegium pontyfików na mocy wprowadzonego w 300 r. *lex Ogulnia*: Liv. X 9, 2; F. Münzer, *Römische Adelsparteien ...*, s. 185. Pierwszy plebejski *pontifex maximus* w latach 255–252(243): *Tiberius Coruncanius* (MRR t. 1, s. 210). Na temat plebejskich pontyfików: J.-C., Richard, *Sur quelques grands pontifes plébéiens*, „Latomus” 1968, vol. 27, s. 768–801; G. Szemler, *The Priests of the Roman Republic: A Study of Interpretations between Priesthood and Magistracies*, Brussels 1972, s. 78–79.

²⁶ Liv. IX 13, 25: podaje, że trybun plebejski (od 376 r.) *C. Licinius Stolo* poślubił córkę trybuna wojskowego z władzą konsularną (381 r.) Marka Fabiusza Ambustusa (*M. Fabius Ambustus*) (MRR t. 1, s. 104, 108).

²⁷ H. H. Scullard, *Roman Politics ...*, s. 31–32.

²⁸ Konsul w 237 r., cenzor w 236 r., od 221 r. *pontifex maximus*, od 220 r. *princeps senatus*: MRR t. 1, s. 221–222, 234–235, 266–267, przyp.6; F. X. Ryan, *Rank and Parti-*

za jednego z wpływowych przedstawicieli frakcji „jastrzębi” w wojnie z Kartaginą, od początku konfliktu domagającego się działań ofensywnych²⁹. W wyborze Krasusa na urząd *pontifex maximus* niewątpliwie dużą rolę odegrał przewodniczący głosowania, niedawno powołany do kolegium (*novus pontifex*) Marek Korneliusz Cetegus (*M. Cornelius Cethegus*)³⁰. Ponieważ elekcja z 212 r. była pierwszym znany wybozem dokonanym przez otwarte komicja trybusowe (*comitia tributa*) nie zaś przeprowadzoną jak dotychczas w zamkniętym i wąskim gronie pontyfików³¹, osoba prowadzącego posiadała szczególne znaczenie. Należy bowiem mieć na uwadze, że dostęp obywateli rzymskich do publicznych dysput podczas przedwyborczych zgromadzeń (*contiones*) leżał wyłącznie w gestii zwołującego podobne spotkanie wysokiego urzędnika, który decydował o wyborze mówców, kolejności prezentacji oraz przyznanym im czasie wystąpień. Najczęściej udział w debacie był zarezerwowany dla przedstawicieli arystokracji, szczególnie piastujących urząd. Prawo do wygłoszenia mowy wywodziło się z urzędowej władzy (*potestas*) lub z poziomu *auctoritas* wypływającego z uprzednio sprawowanych funkcji³².

---

icipation in the Republican Senate, Stuttgart 1998, s. 221–222; członkowie *gens Cornelia* w kolegiach kapłańskich na przełomie III i II w. przed Chr.: R. Seguin, *La religion de Scipion l'Africain*, „Latomus” 1974, vol. 4–5, s. 3–21.

²⁹ Według Zonarasa Korneliusz Lentulus domagał się już w 218 r. natychmiastowej deklaracji wojny i wysłania jednego z konsulów do Hiszpanii, co miało uniemożliwić Kartagińczykom swobodne przemieszczanie wojsk: Cass. Dio 55, 1–12; Zon. VIII 22; H. H. Scullard, *Roman Politics ...*, s. 39–41; M. Maciejowski, *Rzymski podbój Hiszpanii (218–178 przed Chr.)*, Oświęcim 2012, s. 63–64.

³⁰ MRR t. 1, s. 232: od 223 r. członek kolegium kapłańskiego flaminów; Liv. XXV 2, 6–8: wspólnie z przyszłym Afrykanusem edyl kurulny w 213 r.; MRR t. 1, s. 266: świeżo wybrany w 213 r. w miejsce zmarłego Korneliusza Lentulusa do kolegium pontyfików.

³¹ F. Münzer, *Römische Adelsparteien ...*, s. 185; H. Kowalski, *Pontifex Maximus w religii i państwie rzymskim*, „Vox Patrum” 2004, t. 24, nr 46–47, s. 21. System wyborczy wypracowany w *comitia tributa* określany był jako głosowanie „mniejszej części ludu” (*minor pars populi*), brało bowiem w nim udział tylko 17 *tribus* wybranych losowo z 35. *Pontifex maximus* prawdopodobnie od ok. połowy III w. był wybierany spośród trzech kandydatów uprzednio wyselekcjonowanych przez kolegium pontyfików: M. Jaczynowska, *Religie świata rzymskiego*, Warszawa 1990, s. 43; J. Scheid, *Kaplan*, [w:] *Człowiek Rzymu*, pod red. A. Giardina, Warszawa 1997, s. 80; M. Beard, J. North, S. Price, op.cit., s. 129; na temat wyborów w republikańskim Rzymie: H. Appel, *Ite in suffragium. O wyborach w republikańskim Rzymie*, Toruń 2019.

³² K. J. Hölkeskamp, *Oratoris maxima scaena. Reden vor dem Volk in der politischen Kultur der Republik*, [w:] *Demokratie in Rom? Die Rolle des Volkes in der Politik der römischen Republik*, hrsg. M. Jehne, Stuttgart 1995, s. 11–49; F. Pina Polo, *Public speaking in Rome:*

Przewodniczący wyborom Korneliusz Cetegus posiadał zatem narzędzia ułatwiające przeforsowanie kandydata namaszczonego przez *gens Cornelia*. Mamy zresztą liczne świadectwa o promowaniu przez przedstawicieli Korneliuszy *homines novi*, stojących nawet niżej w hierarchii społecznej aniżeli Krassus³³.

Wydaje się, że wyboru plebejskiego kandydata, który pokonał dotychczasowych koryfeuszy przy wsparciu potężnych patronów, nie należy rozpatrywać w oderwaniu od ówczesnych konfliktów społecznych w Italii będących efektem długoletniej, ciężkiej wojny z Kartaginą. Taki wniosek można wysnuć chociażby z kluczowej dla naszych rozważań narracji Liwiusza. Opis wyboru Krassusa na urząd *pontifex maximus* poprzedza fragment, w którym historyk z Patavium przedstawia szczegółowo wielką aferę związaną z defraudacją zamówień publicznych dokonaną przez Marka Postumiusza z Pyrgów (*M. Postumius Pyrgensis*). Według Liwiusza powyższe nadużycia finansowe „(...) omal nie spowodowały wielkich rozruchów wewnętrznych”³⁴. Z kolei po omówieniu wyboru Krassusa pojawia się niepokojąca informacja o braku mężczyzn w wieku poborowym³⁵. Zapowiada ona stopniowe wyczerpywanie zasobów mobilizacyjnych armii rzymskiej i jej sprzymierzeńców. Zaraz po tej nowinie Liwiusz przedstawia skargę żołnierzy z tzw. legionów kannańskich zesłanych na Sycylię w 216 r. w ramach kary za poniesioną klęskę³⁶. Ukazuje ona tłący się podskórnie konflikt dotyczący odpowiedzialności za największą katastrofę w dziejach armii rzymskiej.

Wybór Krassusa na urząd *pontifex maximus* wiązać można zatem nie tylko z poparciem frakcji Korneliuszy, bardziej jak to określił Harold H. Scullard skłonnych tolerować plebejuszy aniżeli inne patrycjuszowskie rody, lecz także tendencją powrotu plebejskich leaderów na wyższe stanowiska po ich klęsce w pierwszych

---

a question of auctoritas, [w:] *The Oxford Handbook of Social relations in the Roman World*, ed. M. Peachin, Oxford 2011, s. 286–290.

³³ H. H. Scullard, *Roman Politics ...*, s. 17, 54–55. Do listy brytyjskiego uczonego możemy dodać Lucjusza Marcjusza (*L. Marcius Septimius*) trybuna wojskowego a następnie legata, któremu patronował *Africanus* w Hiszpanii w latach 210–206: Polyb. XVI 57, 41; Liv. XXVI 20, 3; Cass. Dio XVI 57, 41; F. Badian, *The Prefect at Gades*, „Classical Philology” 1954, vol. 49, s. 250–254; A. M. Eckstein, *Senate and General: Individual decision making and Roman foreign relations 264–194*, Berkeley 1987, s. 224, przyp. 151.

³⁴ Liv. XXV 3, 8–5, 1 (tłum. M. Brożek): (...) *cum magno prope motu rerum factum impedit.*

³⁵ Liv. XXV 5, 5–9.

³⁶ Liv. XXV 5, 10 – 7, 4.

latach drugiej wojny punickiej³⁷. Wspomniane wyżej przejawy kryzysu społecznego wynikające z przedłużającego się konfliktu zbrojnego i stosowanej fabiańskiej strategii „wojny na wyniszczenie” miały, moim zdaniem, wpływ na kontekst promocji Krassusa.

Urząd *pontifex maximus* był sprawowany dożywotnio. Jego siedziba znajdowała się na *Forum Romanum* w pobliżu budynku przeznaczonego dla westalek. Posiadał *imperium domi* obejmujące zwoływanie i kierowanie obradami specjalnych zgromadzeń ludowych w sprawach sakralnych (*comitia curiata*) i testamentowych (*comitia calata*). Władza *pontifex maximus* podobnie jak *auspicia* było ograniczone. Zabierał głos po wezwaniu konsula, nie przysługiwały mu również *auspicia maxima*. Przewodniczył obradom kolegium pontyfików, których część (*rex sacrorum, flamines minores*) była przez niego mianowana. Nie podejmował jednak samodzielnych decyzji, które zapadały kolegialnie. *Pontifex maximus* nadzorował również kolegium westalek, decydował o ich wyborze i sankcjach karnych w razie zaniedbania obowiązków. Urząd powyższy cieszył się wysokim prestiżem. Jego posiadacze pełnili funkcje ekspertów w sprawach religijnych dla senatu, zgromadzeń ludowych oraz wysokich urzędników obdarzonych *imperium domi* bądź *militia*. Dobrze orientowali się w kalendarzu, mieli dostęp do zbioru precedensów, które dawało kolegium znaczącą siłę w rozwijaniu i stosowaniu prawa rzymskiego. Posiadanie funkcji *pontifex maximus* stanowiło doskonały pomost dla dalszego wspinania się na szczeblach *cursus honorum*³⁸.

Do śmierci w 183 r. widzimy Krassusa jako aktywnego *pontifex maximus*³⁹. Dał się poznać przede wszystkim jako skrupulatny i surowy kapłan egzekwujący przestrzeganie procedury religijnej. W takiej roli Krassus występuje w dostępnych nam źródłach gdy wymusza mianowanie jednego z członków kolegium flaminów⁴⁰, na-

³⁷ Plebejscy konsulowie (*Ti. Sempronius Longus, C. Flaminius, C. Terentius Varro*) występowali często w roli „koźłów ofiarnych” odpowiedzialnych za poniesione klęski militarne w Italii w latach 218–216.

³⁸ J. Bleicken, *Oberpontifex und Pontifikalkollegium. Eine Studie zur römischen Sakralverfassung*, „Hermes” 1957, vol. 85, s. 345–366; E. Posner, *Archives in the Ancient World*, Harvard 2003 (wyd.1: 1972), s. 171; H. Kowalski, op.cit., s. 19–22; M. Beard, J. North, S. Price, op.cit., s. 48, 221, 82–86, 136–137.

³⁹ Liv. XXVII 8, 4–5 (209 r.); XXVIII 11, 6–7 (207/206 r.); XXXI 9, 7–8 (200 r.); XXXIV 44, 1–2 (194 r.); XXXVII 51, 1–6 (189 r.); Cic. *Cato Mai. de senect.* IX 27; XIV 50; XVII 61; Val. Max. 1, 1, 6; 6, 9, 3.

⁴⁰ Liv. XXVII 8, 4–5 (209 r.); Val. Max. 6, 9, 3.

kazuje ukaranie westalki odpowiedzialnej za wygaśnięcie ognia w świątyni Westy⁴¹, czy sprzeciwia się składaniu ślubów Jowiszowi (dary i igrzyska) bez określenia źródeł ich finansowania przez konsula Publiusza Sulpicjusza Galbę (*Publius Sulpicius Galba Maximus*) przed wojną z Macedonią w 200 r.⁴² Krassus wskazuje również niepoprawność sprawowanego obrządku religijnego⁴³ oraz wyraża sprzeciw wobec opuszczenia Rzymu przez jednego z pretorów będącego równocześnie członkiem kolegium flaminów⁴⁴.

Na początku 210 r. Krassus został wybrany, tym razem przez komicja centurialne (*comitia centuriata*), na urząd cenzora⁴⁵. Jego współkolegą na tym stanowisku został starszy i bardziej zasłużony Lucjusz Weturiusz Filon (*Lucius Veturius Philo*)⁴⁶, również stronnik Korneliuszy-Scypionów⁴⁷. Wybór Krassusa ponownie był złamaniem dotychczasowych zasad, w myśl których urząd cenzora otrzymywali kandydaci, którzy przeszli pełną *cursus honorum* od edylatu po konsulat. Na urząd cenzora wybierano na czas wykonania powierzonych zadań raz na 5 lat, nie dłużej jednak niż na 18 miesięcy. Powtórzenie kadencji było zabronione. Do

⁴¹ Liv. XXVIII 11, 6–7 (207/206); Val. Max. 1, 1, 6.

⁴² Liv. XXXI 9, 7–8; Sprzeciw Krassusa został zablokowany przez kolegium pontyfików, zdaniem H. H. Scullarda z przyczyn politycznych: *Roman Politics ...*, s. 87–88, przyp. 3; warto zwrócić uwagę, że w kolegium pontyfików w 200 r. znajdowało się dwóch bliskich krewnych konsula Galby – *Servius Sulpicius Galba* i *Caius Sulpicius Galba* (Liv. XXX 26, 10; XXX 39, 6); zob. też: A. Gillmeister, D. Musiał, *W cieniu Kapitolu. Religia starożytnych Rzymian*, Kraków 2012, s. 43–44. Kontekst wydarzeń z 200 r. poprzedzających wybuch drugiej wojny macedońskiej (200–197): M. Maciejowski, *Publius Sulpicius Galba Maximus – prekursor rzymskiego imperializmu w świecie hellenistycznym*, [w:] *Studia nad dowódcami i sztuką dowodzenia w drugiej wojnie punickiej (218–201 przed Chr.)*, Oświęcim 2016, s. 150–161. Tam też starsza literatura przedmiotu.

⁴³ Liv. XXXIV 44, 1–2 (194 r.): *Ver sacrum factum erat priore anno, M. Porcio et L. Valerio consulibus. Id cum P. Licinius pontifex non esse recte factum collegio primum, deinde ex auctoritate collegii patribus renuntiasset, de integro faciendum arbitratu pontificum censuerunt, ludosque magnos, qui una voti essent, tanta pecunia (...)*.

⁴⁴ Liv. XXXVII 51, 1–6 (189 r.).

⁴⁵ Liv. XXVII 6, 17–18; na temat urzędu cenzora: J. Suolahti, *The Roman Censors: A Study on Social Structure*, Helsinki 1963; A. Tarwacka, *Prawne aspekty urzędu cenzora w starożytnym Rzymie*, Warszawa 2012; M. N. Faszczka, *Znaczenie cenzorów w systemie dyscyplinarnym republikańskiego Rzymu, czyli o specyfice społeczeństwa rzymskiego*, „Klio” 2018, vol. 47, nr 4, s. 59–79.

⁴⁶ MRR t. 1, 235: konsul (220 r.); 244: dyktator (217 r.); 276: legat pod obleganą Kapuą (211 r.).

⁴⁷ H. H. Scullard, *Roman Politics ...*, s. 67.

najważniejszych obowiązków cenzorów należało sporządzanie spisu obywateli uwzględniając ich status majątkowy (*agere censum*) oraz przypisanie ich do właściwego *tribus* oraz *centurii*. Cenzorzy sporządzali również listę senatorów (*lectio senatus*) na kolejną kadencję. Dbali o roboty publiczne (np. osuszanie bagien, budowa wodociągów, dróg dla celów wojskowych). Mieli znaczący wpływ na proces dyscyplinowania żołnierzy na etapie poboru i zwalniania z armii. Czuwali ponadto nad moralnością obywateli (*cura morum, regimen morum*). Powyższy urząd był zatem bardzo odpowiedzialny oraz prestiżowy, stanowił w zasadzie ukoronowanie kariery.

Krassus jako cenzor nie zdołał zabłysnąć. Jak podkreśla Liwiusz: „(...) cenzorowie ani nie ustalili składu senatu, ani nic innego w życiu publicznym nie zdziałali. Kadencję ich przerwała śmierć Lucjusza Weturiusza, za czym zrzekł się cenzury również Licyniusz⁴⁸. Jedynym przejawem aktywności cenzorów w ich krótkiej kadencji miało być przywrócenie do życia publicznego Marka Liwiusza Salinatora (*M. Livius Salinator*)⁴⁹, któremu senat zamierzał powierzyć obronę Italii przed spodziewanym najazdem Hazdrubala Barkidy prowadzącego wojska z Hiszpanii w celu połączenia z armią Hannibala blokowaną przez Rzymian na południu Italii. Salinator po zwycięskiej kampanii w Ilirii w 219 r. został oskarżony o defraudację. Urażony tym faktem usunął się na dobrowolne wygnanie, podczas którego wędług Liwiusza miał popaść w depresję. W anegdotycznym ujęciu historyka z Patavium cenzorzy z 210 r.: (...) *zmusili go do ostrzyżenia się i porzucenia brudnej szaty, kazali mu przychodzić do senatu i zając się, jak inni, powinnościami publicznymi*⁵⁰. Przekaz Liwiusza w tym fragmencie narracji uznać wypada za dość bałamutny. Mieści się on bowiem w szerokim kontekście pomniejszania roli konsulów o plebejskim rodowodzie w trakcie drugiej wojny punickiej⁵¹. Narracja Liwiusza wydaje

⁴⁸ Liv. XXVII 6, 18 (tłum. M. Brożek): (...) *censores neque senatum legerunt neque quicquam publicae rei egerunt: mors diremit L. Veturi, inde et Licinius censura abdicavit.*

⁴⁹ MRR t. 1, 236: konsul (219 r.); 239: legat w poselstwie do Kartaginy (218 r.); na temat przebiegu nietypowej kariery Salinatora: H. H. Scullard, *Roman Politics ...*, s. 67–68.

⁵⁰ Liv. XXVII 34, 6 (tłum. M. Brożek): *L. Veturius et P. Licinius censores eum tonderi et squalorem deponere et in senatum venire fungique aliis publicis muneribus coegerunt.*

⁵¹ Wynika to najprawdopodobniej z zależności narracji Liwiusza od niezachowanego dzieła Fabiusza Piktora (*Fabius Pictor*) gloryfikującego czołowego patrycjuszowskiego polityka rzymskiego tego czasu i zarazem współrodowca Kwintusa Fabiusza Maksymusa (*Q. Fabius Maximus Verrucosus*), zob.: J. F. Lazenby, *Hannibal's War. A military history of the Second Punic War*, Warminster 1998, s. 58–59 (wyd.1: 1978; wyd. polskie: 2015); M. Wol-

się wewnętrznie sprzeczna. Z jednej strony ukazuje nam Salinatora jako postać bezwolną, małostkową, sfrustrowaną, z drugiej absolutnie niezbędną⁵², a więc wybitną. Zostanie to w pełni potwierdzone w 207 r., gdy Salinator jako konsul zwycięży wraz z Gajuszem Klaudiuszem Neronem (*C. Claudius Nero*) w bitwie nad rzeką Metaurus armię Hazdrubala Barkidy. Starcie to definitywnie przeważało losy wojny na stronę Rzymu. Jeśli rzeczywiście Krassus miał swój udział w powrocie Salinatora do władzy, przyczynił się tym samym do odniesienia przełomowego sukcesu w drugiej wojnie punickiej.

Pod koniec 210 r. Krassus został mianowany przez dyktatora Kwintusa Fulwiusza Flakkusa (*Quintus Fulvius Flaccus*) na urząd *magister equitum*⁵³. Interesujące, że wobec sporu kompetencyjnego pomiędzy konsulami, senatorami i trybunami plebejskimi, dyktator oraz *magister equitum* na 209 r. zostali wskazani przez plebs⁵⁴. Wybór pozbawionego doświadczenia wojskowego Krassusa można tłumaczyć jedynie wysokimi stratami wśród dostępnej rzymskiej elity⁵⁵ oraz zakulisowymi działaniami jego politycznych patronów. Być może wpływ na zmniejszenie wymagań stawianych przez *plebs* dowódcom miała też poprawa sytuacji militarnej w Italii i na Sycylii, którą wiązać można ze zdobyciem przez Rzym Kapui, Syrakuz (211 r.) oraz Salapii w Apulii (210 r.), czy też podpisaniem przymierza z Etolami wymierzonego w Macedonię (211 r.). *Magister equitum* był mianowany i odwoływany przez dyktatora. Jego działalność kończyła się wraz z odejściem dyktatora z urzędu. W razie nieobecności dyktatora *magister equitum* przejmował jego obo-

---

ny, *Hannibal w Italii (218–217 p.n.e.). Studia nad uwarunkowaniem poszczególnych sukcesów kartagińskich*, Olsztyn 2007, s. 41–62.

⁵² Liv. XXVII 34.

⁵³ Liv. XXVII 5, 19: *Ita a M. Claudio consule Q. Fulvius dictator dictus, et ex eodem plebis scito ab Q. Fulvio dictatore P. Licinius Crassus pontifex maximus magister equitum dictus.*

⁵⁴ Liv. XXVII 5, 14–19.

⁵⁵ Tylko w latach 212–210 zginęło pięciu rzymskich wodzów w randze konsularnej, nie licząc niższych dowódców: MRR t. 1, s. 269, 274–275, 280–281. J. F. A. Crake, *Roman Politics from 215 to 209 B.C.*, „Phoenix” 1963, vol. 17, nr 2, s. 129; zauważa, że szczególnie od 209/208 r. prowadzenie wojny oddawano „z konieczności” w młodsze ręce. Deficyt doświadczonych dowódców po stronie rzymskiej po 210 r. dostrzega także: M. L. Patterson, *Rome’s Choice of Magistrates During the Hannibalic War*, „Transactions and Proceedings of the American Philological Association” 1942, vol. 73, s. 229–335; C. Nicolet, *Obywatel, polityk*, [w:] *Człowiek Rzymu*, pod red. A. Giardina, Warszawa 1997, s. 67; słusznie zwraca z kolei uwagę, że tylko w trakcie pierwszych trzech lat wojny zginęło 170 senatorów z 300.

wiązki czyli dowodzenie całą armią. Potwierdza to, że był pełnoprawnym zastępcą dyktatora sprawującego naczelne dowództwo⁵⁶. Posiadał *imperium* i *auspicia* dowódcy konnicy, nigdy jednak nie celebrował triumfu. Na oficjalnych listach urzędników jest zawsze klasyfikowany za pretorem, a przed cenzorem, który nie posiadał *imperium militiae*. Urzędy dyktatora i *magister equitum* zostały zawieszane po zakończeniu drugiej wojny punickiej, aż do czasów dyktatury Sulli w 82/81 r., a następnie Cezara w 48 r.⁵⁷ Nie wiemy nic na temat aktywności Krassusa jako *magister equitum*. Wynika to najprawdopodobniej z faktu, iż dyktator Fulwiusz Flakkus po przeprowadzeniu wyborów na 209 r. złożył władzę dyktatora. Wraz z jego *imperium* wygasł także urząd Krassusa⁵⁸. Być może, jak przypuszcza John F. Lazenby już wówczas Krassus liczył na osiągnięcie konsulatu za sprawą rekomendacji ze strony dyktatora⁵⁹. Z drugiej strony musimy pamiętać, że Fulwiusz Flakkus był niefortunnym rywalem Krassusa w wyborach na urząd *pontifex maximus*, nie posiadał zatem szczególnych inklinacji w kierunku promowania przodka pogramcy Spartakusa.

U schyłku 209 r. Krassus został wybrany na urząd pretora dla rozstrzygnięcia spraw cudzoziemców (tzw. *praetor peregrinus*, *praetor inter peregrinos*)⁶⁰. Teren i zakres działania został mu wskazany przez senat (*quo senatus censuisset*)⁶¹. Magistratura ta została ustanowiona u schyłku pierwszej wojny punickiej (264–241)⁶². W starszej literaturze podążającej za autorytetem rzymskiego prawnika z II w. po Chr. Pomponiusza (*Sextus Pomponius*) uważano, że powyższy urząd wprowadzono z uwagi na dużą liczbę cudzoziemców przebywających w Rzymie. *Praetor peregrinus* miał być w pierwszej kolejności odpowiedzialny za ustanowienie i funkcjonowanie stałego sądu karnego orzekającego w sprawach z udziałem cudzoziemców⁶³. Podstawowym celem *Praetor peregrinus* miałyby być zatem odciążenie w obowią-

⁵⁶ Zob.: F. K. Drogula, op.cit., s. 40.

⁵⁷ Zob.: T. C. Brennan, *The Praetorship in the Roman Republic*, vol. 1, Oxford 2000, s. 43–49.

⁵⁸ Liv. XXVII 6, 1–12.

⁵⁹ Lazenby 2015, 243.

⁶⁰ Liv. XXVII 21, 5; 22, 3.

⁶¹ Liv. XXVII 22, 3.

⁶² Najczęściej przyjmuje się rok 242.

⁶³ Zob. lakoniczna informacja u Liwiusza o ulokowaniu przez pretorów w 215 r. trybunałów sądowych w Rzymie przy Stawie Publicznym (*Piscina publica*): XXIII 32, 4.

kach dotychczasowego pretora jurysdykcji wewnętrznej (*praetor urbanus*)⁶⁴. Obecnie genezę i zakres obowiązków tego urzędu w pierwszych dekadach istnienia tłumaczy się przede wszystkim deficytem stanowisk wyższych dowódców wojskowych w okresie pierwszej i drugiej wojny punickiej. Zwraca się również uwagę, że skoro regulacje dotyczące cudzoziemców znajdowały się już w ustawie XII tablic, sugerowanie powołania odrębnego pretora potrzebą rozstrzygnięcia spraw *peregrini* jest nieprzekonywujące. Początki interesującej nas pretury wiązać należy przede wszystkim z kwestiami militarnymi⁶⁵. Potwierdza to w pełni analiza zakresu działalności *praetor peregrinus* podczas drugiej wojny punickiej. Wielu z nich dowodziło wówczas rzymskimi armiami, niejednokrotnie na odległych od Rzymu obszarach⁶⁶.

Dla Krassusa uzyskanie pretury było bardzo ważnym elementem na ścieżce awansu (*cursus honorum*). Pretura była drugim po konsulacie najwyższym urzędem

⁶⁴ Dig. I 2, 2, 28: (...) *quod multa turba etiam peregrinorum in civitatem veniret, creatus est et alius praetor, qui peregrinus appellatus est ab eo, quod plerumque inter peregrinos ius dicebat*; Th. Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, Bd.2, Leipzig 1877, s. 196–197, 211, 220; R. L. Gilbert, *The Origin and History of Peregrine Praetorship*, „Res Iudicate” 1939, vol. 2, s. 50–58; D. Daube, *The Peregrine Praetor*, „Journal of Roman Studies” 1951, vol. 41, s. 66–70.

⁶⁵ R. E. Mitchell, *Patricians and Plebeians: The Origin of the Roman State*, Ithaca 1990, 184–186; T. C. Brennan, op.cit., s. 79, 85–89; H. Beck, *Consular power and the Roman constitution: the case of imperium reconsidered*, [w:] *Consuls and res Publica. Holding High Office in the Roman Republic*, eds. H. Beck, A. Duplá, M. Jehne, F. Pina Polo, Cambridge 2011, s. 83–84; P. Kołodko, *Pretor urzędnikiem magistratury rzymskiej. Zarys problematyki*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2013, t. 12, s. 46–52. T. C. Brennan uważa nawet, że do czasu ustanowienia osobnego pretora dla Sycylii w 227 r. jego obowiązki w latach 241–228 pełnił właśnie *praetor inter peregrinos*. Pochodzenie nazwy tejże magistratury tłumaczy ponadto powyższy autor wysłaniem pretora „pomiędzy cudzoziemców”, a więc na Sycylię: op.cit., 89 i 97.

⁶⁶ Zob.: wysłany do *Galia Cisalpina* w 218 r. *L. Manlius (Vulso)*: Polyb. III 40, 11–14; 56, 6; Liv. XXI 17, 7; XXV 8–XXVI 2; XXXIX 3; App. Hann. 5; do Lukanii i Apulii w 215 r. *M. Valerius Laevinus*: Liv. XXIII 32, 4; do Lucerii w 213 r. *M. Aemilius (Lepidus)*: Liv. XXV 3, 12; do *Galia Cisalpina* w 210 r. *C. Laetorius*: Liv. XXVII 7, 11; do *Galia Cisalpina* w 209 r. *L. Veturius Philo*: Liv. XXVII 10, 12; do *Galia Cisalpina* ze szczególnym uwzględnieniem *Cremona et Placentia* w 206 r. *Q. Mamilius Turvinus*: Liv. XXVIII 11, 11; do Galii na postęrunek w Arminum w 205 r. *Sp. Lucretius*: MRR, t. 1, s. 302; do *Galia Cisalpina* w 204 r. *Scribonius Libo*: MRR 1, 306; tamże w 203 r. *P. Quinctilius Varus*: Liv. XXX 18, 1–15; tamże w 202 r. *M. Sextius Sabinus*: MRR 1, 316; do Bruttium a następnie Kampanii *M. Valerius Falto*: Liv. XXXI 8, 9.

dem wojskowym i cywilnym w Republice. Jako *praetor peregrinus* Krassus ustępował też rangą *praetor urbanus*, posiadał natomiast nadrzędne stanowisko w stosunku do pretora na Sycylii. Hierarchia ta mogła być zmieniona przez uchwalenie *senatus consultum*. Powyższa magistratura stanowiła też poważne wyzwanie. T. Corey Brennan określa nawet preturę mianem „konia roboczego” republikańskiego systemu zarządzania⁶⁷. Łączenie kwestii jurysdykcyjnych, administracyjnych, wojskowych, także w wyznaczonych *provinciae* wymagało doświadczenia, wiedzy oraz rozlicznych umiejętności. Liwiusz nie wymienił obszaru działań wyznaczonych Krassusowi jako *praetor peregrinus* w 208 r. W tym czasie urzędnicy pełniący tę funkcję byli kierowani przede wszystkim do Galii Nadpadańskiej⁶⁸. Było to w pełni zrozumiałe z uwagi na utratę pełnej kontroli nad tym terenem w wyniku antyrzymskiego powstania celtyckich Insubrów i Bojów na początku drugiej wojny punickiej, jak też obronę przed sprzymierzonymi z Kartaginą Ligurami. Innym powodem rzymskiego militarnego zaangażowania w *Galia Cisalpina* były poważne obawy przed udzieleniem Hannibalowi wsparcia przez armię jego braci operujących w Hiszpanii. Możliwość przybycia Hazdribala Barkidy na Półwysep Apeniński pojawiła się już w 216 r. wywołując wśród Rzymian niepokój⁶⁹. Od 209 r. pogłoski na ten temat były uporczywie powtarzane zarówno w Rzymie jak i wśród rzymskich żołnierzy walczących w Hiszpanii⁷⁰. Moim zdaniem, Krassusa w 208 r. nie wysłano do Galii Nadpadańskiej z uwagi na jego dotychczasowe niskie kwalifikacje wojskowe. Dla senatu wiązałyby się to ze zbyt dużym ryzykiem w obliczu największego od czasu klęski pod Kannami i jej następstw kryzysu w wojnie w Italii.

W 205 r. Krassus został wybrany przez komicja centurialne na konsula wraz z najwybitniejszym wodzem rzymskim drugiej wojny punickiej Publiuszem Scypionem, późniejszym Afrykanusem. Liwiusz wspomina, że ze względu na popularność Scypiona frekwencja podczas wyborów była najwyższa podczas całej wojny⁷¹. Okres pełnienia konsulatu wraz z przedłużeniem urzędu na rok następny, obok sprawowania dożywotniego stanowiska *pontifex maximus*, pozostaje

⁶⁷ T. C. Brennan, op.cit., s. 3 i 28.

⁶⁸ MRR 1, 279: C. Laetorius w 210 r.; 286: L. Veturius Philo w 209 r.; 298: Q. Mamilius Turrinus w 206 r.; 302: Sp. Lucretius w 205 r.; 306: Scribonius Libo w 204 r.; 311: P. Quinctilius Varus w 203 r.; 316: M. Sextius Sabinus w 202 r.

⁶⁹ Liv. XXIII 27, 9–28.

⁷⁰ Liv. XXVII 7, 3.

⁷¹ Liv. XXVIII 38, 7.

najlepiej oświetlonym źródłowo fragmentem życia Krassusa⁷². Jest to zrozumiałe, zważywszy że od konsula oczekiwano szczególnej aktywności i kompetencji, zwłaszcza podczas morderczego konfliktu zbrojnego, a takim bez wątpienia była druga wojna punicka. W momencie objęcia konsulatu przez Krassusa, a więc krótko po zwycięstwie nad Metaurus (207 r.) i podboju Hiszpanii (206 r.) losy wojny odwróciły się radykalnie na korzyść Rzymu. Podjęta przez kolejnego Barkidę Magona (205–203) desperacka próba połączenia się z bratem poprzez desant w Ligurii, wobec zdecydowanej przewagi Rzymian, miała znikome szanse powodzenia. Samemu Hannibalowi po upadku Lokrów w 205 r. pozostał jedynie niewielki skrawek we wschodnim Bruttium obejmujący Thurii, Petelii i Krotonę. Niewątpliwie celem najbliższych kampanii Rzymu było pokonanie Magona i wyparcie Hannibala z Italii. Scypion zaproponował dodatkowo plan bardziej ambitny i dalekosiężny – zadanie miażdżącego ciosu w sercu kartagińskiej metropolii czyli w Afryce Północnej⁷³.

Dla członków *nobilitas* konsulatu był najbardziej pożądaną magistraturą. Z jednej strony konsulowie byli najwyższymi dowódcami (nie licząc rzadko powoływanych dyktatorów), z drugiej kierowali rzymską administracją podczas pobytu w Rzymie⁷⁴. W trakcie drugiej wojny punickiej mogli ponadto liczyć na przedłu-

⁷² Liv. XXVIII 38, 7 i 12 (MRR t. 1, s. 301); 44, 11; 45, 9–11; 46, 2–3; XXIX 10, 1–3; 11, 9; 13–3; 36, 6–9; XXX 1, 3–6; XXXVI 36, 3–4; Plut. *Fab.* XXV 4–5; Diod. 27, 2; App. *Hann.* 56, 232; Cass. *Dio fr.* XVII 57, 52; 57, 69.

⁷³ M. P. Fronda, *Between Rome and Carthage. Southern Italy during the Second Punic War*, Cambridge 2010, s. 277–278; D. Hoyos, *The Carthaginians*, London – New York 2010, s. 197–210; K. Zimmerman, *Roman strategy and Aims in the Second Punic Wars*, [w:] *A Companion to the Punic Wars*, ed. D. Hoyos, Oxford 2011, s. 293–295; na temat działań Magona: M. Wolny, *Ofensywa Magona na wybrzeże liguryjskie (205–203 p.n.e.)*, [w:] *Ad Fontes. Studia ofiarowane Ks. Prof. Alojzemu Szorcowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, pod red. Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, J. Makarczyka, Olsztyn 2006, 450–458; M. Maciejowski, *Ostatnia kampania Magona Barkidy (205–203 przed Chr.)*, [w:] *Studia nad dowódcami i sztuką dowodzenia w drugiej wojnie punickiej (218–201 przed Chr.)*, Oświęcim 2016, s. 115–132.

⁷⁴ Wojskowe uprawnienia konsulów (*imperium militiae*) obejmowały: pobór do legionów w tym prawo do mianowania trybunów wojskowych, legatów i centurionów oraz określenie wielkości kontyngentów sprzymierzeńców, dowodzenie, zarządzanie armią z nieograniczoną władzą do korzystania z publicznych środków, wymierzania sprawiedliwości oraz rozdzielania łupów wojennych zgodnie z interesem publicznym. Konsulowie posiadali również prawo do własnej części łupów (*manubiae*), której wielkość określali sami. Do zadań cywilnych konsula (*imperium domi*) należało przedstawianie senatowi za-

żenie dowództwa na danym obszarze (*prorogatio*). W trakcie pełnienia urzędu posiadali bardzo wysoki autorytet, ich reputacja wybiegała ponadto poza kadencję sprawowanego urzędu oraz nobilitowała ród z którego się wywodzili. Posiadany *auctoritas* gwarantował byłym konsulom (*consulares*) wpływy w senacie i społeczeństwie rzymskim. Konsulat był nie tylko szansą aby dowodzić wojskiem i zdobyć sławę oraz bogactwo, ale stanowił także, jak to określił Martin Jehne „bilet do grupy o stałym statusie”⁷⁵.

Z uwagi na pełnioną funkcję *pontifex maximus* Krassus nie mógł opuścić Italii⁷⁶. Było to niewątpliwie częścią układu gwarantującego Scypionowi sprawowanie *imperium militiae* na Sycylii z dalszą perspektywą przeprowadzenia desantu w Afryce

---

granicznych poselstw, obrady w senacie w kwestii interesu społecznego, egzekwowanie dekretów wydawanych przez senat, zwoływanie i przewodzenie zgromadzeniom ludowym. Wśród funkcji cywilnych, które konsulowie musieli bądź mogli sprawować duże znaczenie miały zadania religijne. Konsulowie musieli składać publiczne przyrzeczenia w pierwszym dniu swego urzędowania, modląc się do bogów o dobrobyt społeczności podczas ich roku konsularnego. Winni również sprawować nakazane obrzędy ekspiacji cudów, zgłoszonych w poprzednich miesiącach. Musieli wybrać datę dla celebrowania *feriae Latinae*, jak również przewodniczyć świętu na *Mons Albanus*. Żaden inny *magistratus* nie mógł zastąpić konsulów w powyższych ceremoniach. W tym czasie konsul nie mógł opuścić Rzymu aby objąć dowództwo nad armią w swej prowincji bez właściwego zakończenia wszystkich rytuałów. Konsulowie mogli być także odpowiedzialni za ceremonię *clavus annalis*. Oprócz tego musieli przewodniczyć *ex officio* igrzyskom, jeśli przebywali jeszcze w Rzymie. Chociaż wszystkie te zadania były natury religijnej trzeba postrzegać je jako funkcje polityczne nie kapłańskie ponieważ konsulowie jako najwyżsi urzędnicy działali w imieniu państwa z ostatecznym celem zabezpieczenia Republiki, tym samym przyjmując rolę strażników *pax deorum*. Kadencja konsulów obejmowała okres od 15 marca do 14 kwietnia następnego roku. Uprawnienia konsulów omawiają: F. Pina Polo, *The Consul at Rome. The Civil Functions of the Consuls in the Roman Republic*, Cambridge 2011; *Consuls and Res Publica. Holding High Office in the Roman Republic*, eds. H. Beck, A. Duplá, M. Jehne, F. Pina Polo, Cambridge 2011; F. J. Verraet, *The high command in the Roman Republic: the principle of the summum imperium auspiciumque from 509 to 19 BCE*, Stuttgart 2014; F. K. Drogula, *Commanders and Command in the Roman Republic and Early Empire*, Chapel Hill 2015; ogólnie: G. Poma, *General: Republic*, [w:] *The Encyclopedia of the Roman Army*, vol. 2, ed. Y. Le Bohec, Oxford 2015, s. 421–422.

⁷⁵ M. Jehne, *The rise of the consular as a social type in the third and second centuries BC*, [w:] *Consuls and Res Publica. Holding High Office in the Roman Republic*, eds. H. Beck, A. Duplá, M. Jehne, F. Pina Polo, Cambridge 2011, s. 222; wojskowe dowództwo konsultu jako główny środek wzbogacenia się członków *nobilitas* podkreśla: N. Rosenstein, *War, wealth at consuls*, [w:] *Consuls and res Publica ...*, s. 133–136, 147–148.

⁷⁶ Liv. XXVIII 44, 11; Diod. 27, 2; Cass. Dio fr. XVII 57, 52; Plut. *Fab.* XXV 5.

Północnej. Krassus jako biegły w sprawach religijnych mógł także zająć się licznymi obowiązkami podczas inauguracji konsulatu w Rzymie⁷⁷, pozwalając skupić się Scypionowi na przeprowadzeniu zasadniczego celu strategicznego powyższej odsłony wojny. Plutarch wspomina, że w trakcie próby zablokowania autorskiego planu zakończenia wojny, czołowy wpływowy oponent Scypiona, a jednocześnie najstarszy członek kolegium pontyfików i augurów Kwintus Fabiusz Maksymus próbował skłócić go z Krassusem. Fabiusz miał podburzać ambicje Krassusa aby nie rezygnował z dowództwa i w razie przyjęcia przez senat koncepcji przeniesienia wojny do Afryki Północnej zajął miejsce Scypiona. Krassus pozostał jednak lojalny wobec *gens Cornelia*⁷⁸, której zawdzięczał w dużej mierze swoją dotychczasową pozycję.

Krassus otrzymał jako prowincję konsularną Bruttium⁷⁹, do którego to regionu po klęsce nad Metaurus wycofał się Hannibal. Po swoim poprzedniku konsulu z 206 r. Lucjuszu Weturiuszu (*L. Veturius* syn cenzora z 210 r.) przejął dwa legiony⁸⁰. Dodatkowo podlegała mu druga armia konsularna pod dowódcą byłego konsula z 206 r. obecnie prokonsula Kwintusa Cecyliusza Metellusa (*Q. Caecilius Metellus*)⁸¹. Krassus dysponował więc dwiema armiami konsularnymi, czyli teoretycznie około czterdziestoma tysiącami żołnierzy. Wobec nikłego dotychczasowego doświadczenia militarnego Krassusa, obecność u jego boku Metellusa uczestnika wielkiej bitwy nad Metaurus⁸² uznać wypada za krok w kierunku wzmocnienia jakości dowodzenia w Bruttium. Również ingerowanie Scypiona w 205 r. na terenie Bruttium (zdobycie Lokrów i pierwsze starcie przyszłego Afrykanusa z Han-

---

⁷⁷ Zob. przyp. 74. Być może w Krassusie, na fali emocji związanych z oczekiwanym finałem wojny z Kartaginą, należy dostrzec jednego z inicjatorów wprowadzenia za pośrednictwem Pergamonu w Rzymie wschodniego kultu Wielkiej Matki Kybele: Liv. XXIX 10, 4 – 11, 8 (205 r.); 14, 4 – 14 (204 r.); XXXVI 36, 3–4 (191 r.); M. Jaczynowska, op.cit., s. 62–64; P. Burton, *The Summoning of the Magna Mater to Rome (205 B.C.)*, „Historia” 1996, vol. 45, nr 1, s. 36–63.

⁷⁸ Plut. *Fab.* XXV 4–5; zawistne ataki na Scypiona ze strony wewnętrznej opozycji: Liv. XXVIII 40–42; XXIX 19, 3–4; 19, 13; Plut. *Cato Mai.* III 5–8; Cass. Dio XVII 57, 55–56.

⁷⁹ Liv. XXVIII 38, 12 (*Brutti Crasso*); 45, 9; 46, 2–3 i 15; XXIX 10, 13; 11, 9; 13, 3; 36, 6–9; App. *Hann.* 56, 232.

⁸⁰ Liv. XXVIII 10, 8 – 10; 45, 9.

⁸¹ Liv. XXVIII 46, 2–3.

⁸² Liv. XXVII 51, 1–3; Metellus był uprzednio m.in. kwestorem (214 r.), edylem kurlnym (208 r.), *magister equitum* oraz legatem (207 r.), konsulem (206 r.): MRR t. 1, s. 260, 291, 295, 298.

nibalem)⁸³, a więc poza swoją *provinciae* może wskazywać na obawy o kwalifikacje wojskowe Krassusa. Czy celem postawionym armii rzymskiej na południu Italii w 205 r. było ostateczne wyparcie Hannibala z Italii? Raczej wątpliwe, chociażby z uwagi na fakt, że żaden z dostępnych wodzów rzymskich (poza Scypionem) nie kwapił się do bezpośredniego starcia z wielkim Barkidą. Bardziej prawdopodobne, iż Krassus miał jedynie kontynuować blokadę Hannibala w Bruttium, co dawałoby wolną rękę Scypionowi w przygotowaniach do inwazji na Afrykę Północną⁸⁴.

Niezależnie od powyższych przypuszczeń zamiary obu stron przekreśliła wielka epidemia, która bardzo ograniczyła działania wojenne w Bruttium w 205 r. Po stronie kartagińskiej choroba zebrała dodatkowe śmiertelne żniwo z uwagi na niedobory żywności⁸⁵. Sytuacja ta trwała jeszcze u schyłku 205 r. Liwiusz przytacza treść listu Krassusa do senatu z tego okresu, w którym konsul sam będąc chory opisuje trudne położenie armii rzymskiej dotkniętej epidemią. Krassus nie będąc w stanie przybyć do Rzymu zaproponował mianowanie prokonsula Metellusa dyktatorem dla przeprowadzenia wyborów. Z uwagi na odprowadzenie armii Hannibala na leża zimowe (*hiberna*) postanowił również rozpuścić do domów armię Metellusa bowiem skupionym w jednym obozie żołnierzom groziło wyniszczenie przez chorobę⁸⁶. Wobec powyższego w 204 r. senat nakazał dokonanie no-

⁸³ Liv. XXIX 6–7. Być może Krassus w pierwszej połowie 205 r. był nieobecny w Bruttium z uwagi na zaabsorbowanie obowiązkami w Rzymie, zob. przyp. 74. Stąd m.in. zaangażowanie Scypiona w Bruttium.

⁸⁴ D. Hoyos, *Mastering of the West: Rome and Carthage at War*, Oxford 2015, s. 210: wskazuje z kolei, że Hannibal pozostając w Bruttium angażował poważne siły rzymskie, tym samym zmniejszał zaplecze mobilizacyjne dla inwazji na Afrykę Północną. Hannibal mógł mieć również nadzieję, że obecność armii kartagińskich (Magon w Ligurii i Galii Nadpadańskiej) będzie stanowić istotny atut w przyszłych rozmowach pokojowych.

⁸⁵ Liv. XXVIII 46, 15: *In Bruttis nihil ferme anno eo memorabile gestum. Pestilentia inceserat pari clade in Romanos Poenosque, nisi quod Punicum exercitum super morbum etiam adfecit*; sytuacja militarna na południu Italii w latach 205–204: L. Rawlings, *The War in Italy 218–203*, [w:] *A Companion to the Punic Wars*, ed. D. Hoyos, Oxford 2011, s. 300–306; Chorobą, która trapiła Rzymian i Kartagińczyków w Bruttium w 205 r. być może był „świerzb głodowy” nękający armię Hannibala już w pierwszej połowie 217 r., lub czerwonka jak domniemywa M. Wolny analizujący inną epidemię gnębiącą uczestników drugiej wojny punickiej, zob.: *Nauka Hippokratesa i rzymska propaganda. Zaraza na Sycylii w relacji Liwiusza* (Liv. 25. 26.7–15), „Echa Przeszłości” 2016, vol. 17, s. 7–23.

⁸⁶ Liv. XXIX 10, 1–3; informacja o rozwiązaniu armii Metellusa: Liv. XXIX 11, 9 (205/204 r.).

wego zaciągu do Bruttium⁸⁷. Mimo zarazy, która dotknęła armię konsula i jego samego, Krassus pozostał w wyznaczonej mu *provincia*, prawdopodobnie, jak zaznaczył ostatnio Fred R. Drogula obawiając się piętna „osoby łatwo rezygnującej”. W powstałej sytuacji Krassus, teoretycznie mógł powrócić do Rzymu (bez wstydu, ale też bez chwały), a senat wyznaczyć jego następcę⁸⁸.

Problemem była też demoralizacja części żołnierzy wynikająca z przedłużania się wojny, jak też z charakteru jaki przybierała w Bruttium. Liwiusz wspomina, iż przypominała ona na południu Italii bardziej rozbój niż konflikt zbrojny⁸⁹. Najlepszym tego przykładem jest szeroko opisana w źródłach i literaturze sprawa Pleminiusza (*Q. Pleminius*)⁹⁰, który jako propretor w Rhegium najprawdopodobniej podlegał Krassusowi⁹¹. Appian przypisuje Krassusowi w trakcie jego konsularnej kadencji opanowanie Konsencji (*Consentia*) i sześciu mniejszych ośrodków w Bruttium⁹². Przekaz ten wypada jednak uznać za nieścisły. Wskazane ośrodki zajął dopiero konsul 203 r. Gneusz Serwiliusz (*Cn. Servilius Caepio*), o czym powiadamia dużo lepiej poinformowany Liwiusz, który wymienia z nazwy miejscowości należące do Bruttiiów⁹³.

Mimo wspomnianych trudności i braku istotnych sukcesów senat docenił sumienne wykonywanie obowiązków przez Krassusa i przedłużył mu dowództwo w Bruttium na rok następny jako prokonsulowi pozostawiając do jego dyspozycji

⁸⁷ Liv. XXIX 13, 8.

⁸⁸ Drogula 2015, 141.

⁸⁹ Liv. XXIX 6, 2: *Latrociniiis magis quam iusto bello in Bruttiis gerebantur res.*

⁹⁰ Liv. XXIX 6–9; 16, 4–22, 12; Diod. 27, 4; Cass. Dio XVII fr. 62(57); App. *Hann.* 55, Val. Max. 1, 1, 21; III 6, 1; MRR t. 1, 303–304; G. Grosso, *Il caso di Pleminio*, „Giornale Italiano di Filologia” 1952, vol. 5, s. 119–135, 234–253; F. Bruck, *Pleminius und Scipio bei Livius (Liv. 6–9 und 29, 16, 4–22, 12)*, „Paligenesia” 1969, vol. 4, s. 301–314; P. Paron, *El „poenae exemplum” de Q. Pleminio, legado de P. Cornelio Escipion*, „Athenaenum” 2001, vol. 89, s. 203–211; M. Jońca, *Zemsta Prozerpiny*, [w:] *Głośne rzymskie procesy karne*, Wrocław 2009, s. 72–86.

⁹¹ A. Ziółkowski, *Sprawa Lokroi Epizephyroi w 205/204 p.n.e.*, „Eos” 1982, vol. 70, s. 319–329.

⁹² App. *Hann.* 56, 232.

⁹³ Liv. XXX 19, 10: *Ad Cn. Servilium consulem qui in Bruttiis erat, Consentia, Aufugum, Bergae, Besidiae, Ocriculum, Lymphaeum, Argentanum, Clampetia, multique ignobiles populi, senescere Punicum bellum cernentes, defecere.* Liwiusz podaje tę informację tuż przed opisem ewakuacji armii Hannibala z Italii; zob. też: MRR t. 1, s. 310–311; M. P. Fronda, *op.cit.*, s. 277–278.

dwa legiony⁹⁴. Zwierzchnikiem Krassusa w Bruttium został konsul 204 r. Publiusz Semproniusz Tuditanus (*P. Sempronius Tuditanus*)⁹⁵, doświadczony żołnierz i dobry dyplomata, który w 205 r. jako prokonsul zakończył dziesięcioletnią wojnę z Macedonią podpisując pokój w Fojnike (Phoinike)⁹⁶. Według Liwiusza w 204 r. w Bruttium miało dojść do dwóch większych starć z Hannibalem w pobliżu Krotony. W trakcie pierwszej bitwy wojska konsula Tuditanusa poniosły porażkę tracąc około dwóch tysięcy żołnierzy. Pobity konsul zdołał jednak przegrupować swoją armię, w nocy powiadomił także Krassusa o zaistniałej sytuacji oraz polecił aby dołączył do niego ze swoimi legionami. Dysponując dwoma armiami konsularnymi następnego dnia Rzymianie ponownie wydali Hannibalowi bitwę. Jako mniej doświadczony Krassus zajął ze swoim wojskiem pozycję w drugiej linii (*in subsidiis locatae*). Przed walką, być może za sprawą biegłego w sprawach religijnych Krassusa, konsul Tuditanus ślubował w intencji pomyślnego przebiegu starcia budowę świątyni Fortunie Pierworodnej (*Fortunae Primigeniae vovit*), aktywnej sile Jowisza. Liwiusz lakonicznie stwierdza, że Kartagińczyków „odparto i pobito” (*Fusi ac fugati Poeni*). Mieli oni stracić ponad cztery tysiące zabitych i trzystu jeńców. Wśród łupów historyk z Patavium wymienia czterdzieści koni i jedenaście znaków bojowych⁹⁷. Nawet jeżeli zaakceptujemy historyczność całego wydarzenia, skala zwycięstwa Rzymian wydaje się zdecydowanie zawyżona, zwłaszcza w odniesieniu do liczby poległych Punijczyków. W 204 r. prawdopodobnie doszło do jakichś starć w Bruttium, jednak należy wątpić aby Hannibal dążący w tym czasie w pierwszej kolejności do zachowania armii ryzykował poważniejsze walki z przeważającymi liczebnie Rzymianami⁹⁸. Dystans wobec wiarygodności przeka-

⁹⁴ Liv. XXIX 13, 3; MRR t. 1, 308.

⁹⁵ Liv. XXIX 11, 10; MRR t. 1, 305.

⁹⁶ MRR 1, 251: jako trybun wojskowy przedarł się przez linie wojsk Hannibala pod Kannami w 216 r.; tamże: 259: edyl kurulny w 214 r.; 263, 269, 275: w latach 213–211 pretor a następnie propretor w *Galia Cisalpina* gdzie zdobył miasto Atrinium; 285: cenzor w 209 r.; 301: prokonsul w Macedonii i Grecji w 205 r.; zob. też: J. Rich, *Roman aims in the First Macedonian War*, „Proceedings of the Cambridge Philological Society (New series) 1984, vol. 210, nr 10, s. 136–151.

⁹⁷ Liv. XXIX 36, 4–9; J. Lazenby, op.cit., s. 296.

⁹⁸ Hannibal, zwłaszcza po Metaurus, nie przyjmował bitwy lub wycofywał się po wstępnym starciu. W dostępnych nam źródłach rzymskich, bądź Rzymowi przychylnych było to często przedstawiane jako taktyczna lub strategiczna porażka. Hannibal był jednak zbyt doświadczonym wodzem aby ryzykować przyjęcie bitwy w niekorzystnych dla siebie warunkach. W sytuacji gdy nie mógł liczyć na wsparcie z metropolii a możliwości

zu o rzekomym zwycięstwie w 204 r. w Bruttium pogłębia się również z uwagi na brak w źródłach informacji o uzyskaniu przez wodzów rzymskich triumfu, czy chociażby skromniejszego *ovatio*.

W 203 r. Krassus wrócił do Rzymu, jak można wnosić z przekazu Liwiusza w aurze kompetentnego i dzielnego wodza⁹⁹. Mimo, iż wiemy że żył jeszcze dwadzieścia lat¹⁰⁰, okres ten w biografii Krassusa jest słabo oświetlony źródłowo, a jego rekonstrukcja nastrocza sporo trudności. Nieliczne informacje dotyczące Krassusa po zakończeniu drugiej wojny punickiej odnoszą się wyłącznie do jego aktywności jako *pontifex maximus*¹⁰¹. Przypisywanie, jak to się niekiedy czyni w literaturze, powyższej działalności także konkretnego podtekstu politycznego¹⁰², w mojej opinii jest wobec skąpości podstawy źródłowej zbyt daleko idącą hipotezą. Należy przypuszczać, że Krassus pozostał blisko związany ze stronnictwem Scypiona Afrykańskiego, którego pozycja po ostatecznym zwycięstwie odniesionym w Afryce Północnej jeszcze się umocniła czego dowodem może być chociażby otrzymanie przez niego urzędu cenzora i stanowiska *princeps senatus* po zmarłym Fabiuszu Maksymusie (199 r.) oraz powtórny konsulat w 194 r.¹⁰³ Krassus zmarł tego samego roku co jego patron i przyjaciel Scypion (183 r.). Paradoksalnie, pogrzeb urządzony Krassusowi był dużo bardziej okazały¹⁰⁴, Scypion zmarł bowiem

---

rekrutacyjne w Italii mały (z uwagi na stałe zmniejszanie się kontrolowanego obszaru), wódz kartagiński oszczędzał swoich żołnierzy bardziej niż kiedykolwiek. Na temat aury i charyzmy Hannibala jako wodza, zob.: Polyb. XI 19, 3–5; sceptycznie o rzymskim zwycięstwie w Bruttium w 204 r.: D. Hoyos, *Mastering the West ...*, s. 197, 209–210.

⁹⁹ Liv. XXX 1, 3–6.

¹⁰⁰ Liv. XXXIX 46, 1–3.

¹⁰¹ Liv. XXXI 9, 7–8 (200 r.); XXXIV 44, 1–2 (194 r.); XXXVI 2, 3 (191 r.); XXXVII 51 (189 r.).

¹⁰² Scullard 1973, 87–88, przyp. 3; s. 118, 136.

¹⁰³ Na temat pozycji Scypiona oraz jego stronnictwa po 201 r.: A. H. McDonald, *Scipio Africanus and Roman politics in the Second Century B.C.*, „Journal of Roman Studies” 1938, vol. 28, s. 153–164; T. A. Dorey, *Scipio Africanus as Party Leader*, „Klio” 1961, vol. 39, s. 191–198; A. Wójcik, *Społeczne podłoże legendy o antagonizmie między Katonem Starszym a Scypionem*, „Eos” 1963, vol. 53, nr 2, s. 341–353; H. H. Scullard, *Scipio Africanus: Soldier and Politician*, New York 1970, s. 162–224; tenże: *Roman Politics ...*, s. 97; Scypion jako cenzor: R. A. Gabriel, *Scypion Afrykański Starszy. Największy wódz starożytnego Rzymu*, Poznań 2010, s. 265–266.

¹⁰⁴ Liv. XXXIX 46, 2: *P. Licinii funeris causa visceratio data, et gladiatores centum viginti pugnauerunt, et ludi funebres per triduum facti, post ludos epulum. In quo cum toto foro strata triclinia essent (...)*.

na dobrowolnym wygnaniu w kolonii założonej dla swoich żołnierzy w Liternum nad Zatoką Neapolitańską.

Na zakończenie wypadu odpowiedzieć na postawione we wstępie pytanie, gdzie szukać źródeł bardzo wysokiej oceny wystawionej Krassusowi przez Liwiusza? Pierwsza i najprostsza sugestia jaka się nasuwa, to zależność przekazu historyka z Patavium od zachowanego w niewielkich fragmentach dzieła rzymskiego senatora i historyka Gajusza Licyniusza Macera (*C. Licinius Macer*) (ur. ok. 107 – zm. 66 r.), protegowanego słynnego triumwira Marka Licyniusza Krassusa (ur. 114 – zm. 53 r.)¹⁰⁵. W tym miejscu rodzi się jednak poważna wątpliwość, dlaczego Liwiusz miałby głosić rozbudowaną pochwałę konsula z 205 r. w oparciu o relację Macera, skoro wyraźnie zarzucił wspomnianemu annaliście w innym miejscu, że ten jest mało wiarygodny nadmiernie wspierając reputację rodu Licyniuszy¹⁰⁶. Liwiusz zresztą nie powołuje się ani nie wspomina Macera po 299 r.¹⁰⁷ Wobec powyższego, wydaje się że wpływ Macera na panegiryk Krassusa nie był jedynym, a z pewnością nie decydującym argumentem dla Liwiusza.

Przymioty Krassusa w pochwalie Liwiusza można podzielić na kilka kategorii. W pierwszej znajduje się standardowy zestaw podkreślający jego wysoki status społeczny (*nobilis idem ac dives erat*). Druga kategoria związana z wizerunkiem podkreśla atrybuty fizyczne Krassusa (*congestis omnibus humanis ab natura fortunaque bonis*). Oba zestawy mają dość stereotypową wymowę, trudno uznać, że

¹⁰⁵ Z pracy Macera, która pierwotnie liczyła co najmniej 16 ksiąg, zachowało się tylko 26 fragmentów. Na temat Macera i jego twórczości: R. M. Ogilvie, *Livy, Licinius Macer and Libri Linteii*, „Journal of Roman Studies” 1958, vol. 48, s. 40–46; S. Walt, *Der Historiker C. Licinius Macer: Einleitung, Fragmente, Kommentar*, Stuttgart–Leipzig–Darmstadt 1997; H. Beck, V. Walter, *Die frühen römischen Historiker*, Bd.2: *von Coelius Antipater bis Pomponius Atticus*, Darmstadt 2004, s. 314–317; M. Chassignet, *L'annalistique recente. L'autobiographie politique*, Paris 2004, s. 50–53.

¹⁰⁶ Liv. VII 9, 5: *Quaesita ea propriae familiae laus leviolem auctorem Licinium facit*. W dawnej historiografii, kierując się opinią Liwiusza, Macera oceniano negatywnie, zwłaszcza w odniesieniu do jego narracji odnoszącej się do wczesnych dziejów Rzymu. Obecnie, możemy mówić o ostrożnej rehabilitacji powyższego annalisty. Zwraca się uwagę, że być może Macer był w swym przekazie niedokładny lub tendencyjny jednak nie w celu ewidentnego sfalszowania *Fasti*: Ch. Smith, *The magistrates of the early Roman republic*, [w:] *Consuls and res Publica. Holding High Office in the Roman Republic*, eds. H. Beck, A. Duplá, M. Jehne, F. Pina Polo, Cambridge 2011, 28–31.

¹⁰⁷ G. Harrington Becker, *Form, Intent, and the fragment Roman Historians 240 to 63 B.C.E.* 2008, s. 110 (Dissertation University of Florida).

odnoszą się do cech szczególnie wyróżniających. Kolejnym elementem stanowiącym o pozycji Krassusa miała być chwała wojenna osiągnięta w trakcie konsulatu (*super haec bellicae quoque laudis consulatus compotem fecerat*)¹⁰⁸. Jak wspominaliśmy wyżej, doświadczenie militarne interesującego nas członka *nobilitas* przed objęciem konsulatu było nader nikłe. Mimo dobrych warunków fizycznych nie słyszymy aby pełnił funkcję trybuna wojskowego, chociaż początek drugiej wojny punickiej dawał ku temu aż nadto okazji. Jednak musimy sprawiedliwie przyznać, iż znamy z imienia jedynie kilku trybunów wojskowych z tego czasu, co wynika przede wszystkim z ich późniejszej pozycji¹⁰⁹. Związane z *imperium militiae* stanowiska *magister equitum* (210/209) oraz *praetor peregrinus* (208 r.) Krassus pełnił krótko (podobnie urząd cenzora w 210 r.), i jak wszystko na to wskazuje poza bezpośrednim obszarem wojny. Jako konsul na froncie w Bruttium (205 r.) swoje *virtus* wykazał w zmaganiach ze skutkami zarazy trapiącej armię rzymską, której mimo choroby nie porzucił. Osobiste męstwo Krassusa miał potwierdzić także Scypion w trakcie debaty w senacie¹¹⁰. Jedynym starciem zbrojnym w jakim uczestniczył była dość mglista, słabo potwierdzona źródłowo bitwa pod komendą konsula Tuditanusa stoczona z Hannibalem w 204 r. Wypada zatem powiedzieć, że to nie stosunkowo skromne czyny wojenne, zwłaszcza w porównaniu z rzymskimi koryfeuszami w tej dziedzinie, decydowały o pozycji Krassusa¹¹¹.

Niewątpliwie w systemie politycznym republiki rzymskiej w drodze na szczyty władzy punktem wyjścia była przynależność do arystokracji. Krassus spełniał ten wymóg. Wywodził się z rodu być może nie najbardziej osławionego jednak posiadającego już w swych szeregach osoby piastujące konsulat. Jednak wysoki status

¹⁰⁸ Zob. przyp.1.

¹⁰⁹ Trybuni wojskowi należą do pokolenia Krassusa w pierwszych latach drugiej wojny punickiej: MRR t. 1, s. 251 – *P. Cornelius Scipio, Q. Fabius Maximus, P. Sempronius Tuditanus, Ap. Claudius Pulcher, Cn. Cornelius Lentulus, Cn. Octavius, L. Publicius Bibulus*. Lista zawiera tych, którzy przeżyli pod Kannami w 216 r. gdzie zginęło 29 trybunów wojskowych (Liv. XXII 49, 16); s. 261 – *M. Porcius Cato* służył na Sycylii w 214 r.

¹¹⁰ Liv. XXVIII 44, 11: *P. Licinium consulem, virum fortissimum*.

¹¹¹ Trzeba przyznać, że znani nam przedstawiciele *gens Licinii Crassi* nie należeli do grona najwybitniejszych czy też najbardziej szczęśliwych wodzów republiki: *Publius Licinius Crassus* konsul w 171 r. poniósł porażkę w bitwie pod Larissą w trakcie trzeciej wojny macedońskiej; *Publius Licinius Crassus Dives Mucianus* jako konsul w 131/130 r. został pokonany i zginął w walce z Arystonikosem, nieślubnym synem króla Pergamonu Eumenesa II; zaś słynny *Marcus Licinius Crassus* poniósł druzgocącą klęskę i zginął pod Carrhae w trakcie zmagania z Partami w 53 r.

społeczny, mimo niezbędnego kapitału kulturowego nie gwarantował posiadania stanowisk ani wpływów. Jak pisał Ronald Syme „*homo novus* musiał stąpać ostrożnie. Polityk potrzebował sojuszników nie tylko wśród własnych kręgów społecznych”¹¹². Krassus związał się z Korneliuszami – Scypionami, najbardziej ambitną frakcją „jastrzębi” w trakcie drugiej wojny punickiej¹¹³. Można uważać go za klienta *gens Cornelia* ale też jego wiernego sojusznika¹¹⁴. Od Korneliuszy uzyskał poparcie podczas wyborów na *pontifex maximus*, stając się odtąd ważnym elementem powyższego stronnictwa. W zamian za patronat i pomoc w promocji na kolejne urzędy rewanżował się w ramach wymiany usług zapewne swoją rozległą wiedzą prawniczą, być może udzielał też Korneliuszom wsparcia finansowego. A przede wszystkim jako *pontifex maximus* był bardzo istotnym ogniwem w systemie politycznej kontroli nad sferą religijną¹¹⁵.

Źródeł prestiżu powyższego członka *nobilitas* upatrywać należy przede wszystkim w biegiłości prawniczej oraz osobistej aktywności na tym polu. Krassus dał się poznać nie tylko jako znawca prawa pontyfikalnego, ale także w udzielaniu porad prawniczych ludowi i senatowi rzymskiemu. Podkreśla to nie tylko Liwiusz¹¹⁶ lecz także Cyceron, którego świadectwo choć późne wydaje się cenne ponieważ ukazuje nam zachowaną dobrą pamięć o Krassusie jaka utrwaliła się w rzymskiej tradycji. W oczach Cycerona był on uważany, m.in. obok pierwszego plebejskiego *pontifex maximus* Tyberiusza Korunkianiusza (*T. Coruncianus*)¹¹⁷, za

¹¹² R. Syme, *Rewolucja rzymska*, Poznań 2009 (wyd.1: 1939), s. 12; na temat rywalizacji wewnątrz rzymskiej oligarchii: N. Rosenstein, *Aristocratic Values*, [w:] *A Companion to the Roman Republic*, eds. N. Rosenstein, R. Morstein – Marx, Oxford 2010, s. 365–382.

¹¹³ J. Lazenby, op.cit., s. 263: słusznie zwraca uwagę na brak w Rzymie „partii pokojowej” nawet w najtrudniejszych odsłonach wojny z Kartaginą. Jednak w dostępnych nam narracjach antycznych dostrzec można wyraźnie dwa główne nurty: frakcję ofensywną uosabianą przez Korneliuszy oraz defensywną, której zwolennikami byli Fabiusze.

¹¹⁴ Istota klientelizmu w republikańskim Rzymie obejmowała także relacje pomiędzy rodami większymi (*gentes maiores*) a mniejszymi (*minores*): H. Scullard, *Roman Politics ...*, s. 2–13; zob. też: E. Deniaux, *Patronage*, [w:] *A Companion to the Roman Republic*, eds. N. Rosenstein, R. Morstein-Marx, Oxford 2010, s. 401–420.

¹¹⁵ Powyższe zagadnienie omawiają: H. Scullard, *Roman Politics...*, s. 27–28; V. Rosenberger, *Republican Nobles: Controlling the Res Publica*, [w:] *A Companion to Roman Religion*, ed. J. Rüpke, Oxford 2007, s. 292–303.

¹¹⁶ Zob. przyp.1; o prawniczym autorytecie Krassusa Liwiusz w innym miejscu, XXXI 9, 8 (200 r.): *Quamquam et res et auctor movebat ...*

¹¹⁷ MRR t. 1, s. 210 (254 r.).

szczególnie kompetentnego i ofiarnego prawnika działającego w sferze publicznej. Ciceron podkreśla również wielki szacunek jakim Krassus był darzony z tego tytułu przez siebie współczesnych¹¹⁸. Poprzez udzielanie pomocy prawnej mógł on z kolei budować własną klientelę, a przynajmniej sieć zobowiązań¹¹⁹. Aktywność ta mogła również być źródłem liczących się dochodów (przydomek *Dives*). Wiemy, że w 204 r. wprowadzono oficjalny zakaz pobierania wynagrodzenia za pomoc prawną, co znaczy że uprzednio było to akceptowane¹²⁰.

Autorytet Krassusa oparty na „władzy eksperta” w dziedzinie prawa cywilnego i sakralnego (*iurisconsultus*) oraz członka kolegium pontyfikików¹²¹ utorował mu niewątpliwie drogę do objęcia urzędu *pontifex maximus*. Sprawowanie tej funkcji przez trzydzieści lat, w okresie morderczej wojny z Hannibalem, podbojów na hellenistycznym Wschodzie, w Hiszpanii, na północy Italii, silnych tarć wewnętrznych na szczytach władzy oraz napięć społecznych umocniło dodatkowo pozycję Krassusa. Z wiedzą prawniczą korespondowało biegle opanowanie kunsztu oratorskiego. Zdaniem Liwiusza, Krassus cieszył się opinią znakomitego mówcy (*facundissimus habebatur seu causa oranda*)¹²². Warto podkreślić, że retoryka była

¹¹⁸ Cic. *De oratore* III 33, 134: *Haec fuit P. Crassi illius veteris, haec Ti. Coruncani, haec proavi generi mei Scipionis prudentissimi hominis sapientia, qui omnes pontifices maximi fuerunt, ut ad eos de omnibus divinis atque humanis rebus referretur; eidemque in senatu et apud populum et in causis amicorum et domi et militiae consilium suum fidemque praestabant.* W usta Katona Starszego Ciceron wkłada opinie o Krassusie, *Cato Mai. de senect.* IX 27: *Ti. Coruncanius, nihil modo P. Crassus, a quibus iura civibus praescribebantur, quorum usque ad extremum spiritum est provecta prudentia;* XIV 50: *Quid de P. Licini Crassi et pontifici et civilis iuris studio loquar aut de huius P. Scipionis qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? Atque eos omnis, quos commemoravi, his studiosi flagrantis senes vidimus.* XVII 61: *Quem virum nuper P. Crassum, pontificem maximum, quem postea M. Lepidum eodem sacerdotio praeditum, vidimus! Quid de Paulo aut Africano loquar aut, ut iam ante, de Maximo? quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat auctoritas.* Być może sympatia Cicerona do przedstawicieli *gens Licinia* wiąże się z estymą jaką darzył współczesnego mu wybitnego mówcę i patrona Lucjusza Licyniusza Krassusa (*L. Licinius Crassus*): K. Kumaniecki, *Cycon i jego współcześni*, Warszawa 1989, s. 28, 33, 35, 37–40, 42–44, 311–315.

¹¹⁹ Zob. analogię: *Plut. Cat. Mai.* 1, 3.

¹²⁰ *Liv. XXXIV* 4, 9; H. Scullard, *op.cit.*, s. 16.

¹²¹ Jurysdykcja prawników stała na straży mechanizmów obrotu własnością ziemi, a więc kupna, sprzedaży, sporządzania testamentów, porządkowania granic pomiędzy posiadłościami ziemskimi. Wywodziła się ona także z pamięci o prawach przodków (*mos maiorum*), zob.: A. Schavione, *Prawnik*, [w:] *Człowiek Rzymu*, pod red. A. Giardina, Warszawa 1997, s. 110–116.

¹²² Zob. przyp.1.

ważną częścią edukacji rzymskiej *nobilitas*. Arystokracja miała świadomość, że skuteczne opanowanie sztuki wymowy daje jej ogromną przewagę w społeczeństwie rzymskim. Jednocześnie stopniowo wzrastające wymagania w tej dziedzinie sprawiły, że nie wszyscy członkowie *nobilitas* byli w stanie im sprostać, dlatego profesjonalizm oratorski stawał się ważnym elementem w rywalizacji o nieliczne dostępne urzędy¹²³.

Czy zatem treść panegiryku Krassusa znajduje potwierdzenie w rzeczywistości? Jeśli odrzucimy stereotypowe określenia dotyczące statusu społecznego czy wyglądu zewnętrznego oraz pochwały na temat przewag wojennych członka *gens Licinii Crassi*, dostrzeżemy autorytet zbudowany na solidnej wiedzy prawniczej. Potwierdza to szczególnie tradycja przechowana przez Cyclerona. Warto podkreślić, że kariera Krassusa, pierwszego przedstawiciela *gens Licinii Crassi* o którym posiadamy szersze informacje¹²⁴, przebiegała nietypowo. Zaczął ją od urzędów *pontifex maximus* oraz cenzora, które zazwyczaj stanowiły ukoronowanie kariery w *cursus honorum*. Mimo enigmatycznych epizodów militarnych jako *magister equitum* i *praetor peregrinus* a następnie już bardziej heroicznych w roli konsula i prokonsula, trudno uznać że udział w bezpośrednich działaniach wojennych utrowił mu drogę do wysokiej pozycji w gronie *nobilitas* oraz szczególnego szacunku w oczach reszty rzymskiego społeczeństwa. Druga wojna punicka z pewnością natomiast przyspieszyła karierę Krassusa eliminując liczne grono potencjalnych

¹²³ K. J. Hölkenskap, *Oratoris maxima scaena. Reden vor dem Volk in der politischen Kultur der Republik*, [w:] *Demokratie in Rom? Die Rolle des Volkes in der Politik der römischen Republik*, hrsg. M. Jehne, Stuttgart 1995, s. 11–49; C. Nicolet, *Obywatel, polityk*, [w:] *Człowiek Rzymu*, pod red. A. Giardina, Warszawa 1997, s. 42 i 66; J. M. David, *Rhetoric and Public Life*, [w:] *A Companion to the Roman Republic*, eds. N. Rosenstein, R. Morstein-Marx, Oxford 2010, s. 421–438; F. Pina Polo, *Public speaking in Rome: a question of auctoritas*, [w:] *The Oxford Handbook of Social relations in the Roman World*, ed. M. Peachin, Oxford 2011, s. 286–290; F. Pina Polo, *Foreign Eloquence in Roman Senate*, [w:] *Community and Communication. Oratory and Politics in the Roman Republic*, eds. N. Rosenstein, R. Morstein-Marx, Oxford 2013, s. 247–266.

¹²⁴ W okresie działalności interesującego nas członka *nobilitas* dostrzegamy obecność w źródłach jedynie jego brata stryjecznego Publiusza Licyniusza Warusa (*P. Licinius Varus*), edyla kurulnego w 210 r., *praetor urbanus* w 208 r., legata w 207 r.: MRR t. 1, 279, 291, 297 oraz Lucjusza Licyniusza (*L. Licinius Pollio*) legata w 208 r.: MRR t. 1, 293. Po zakończeniu drugiej wojny punickiej uaktywniają się przedstawiciele rodu Licyniuszy z gałęzi Lukullów: edyl kurulny *L. Licinius Lucullus* (202 r.), trybun ludowy *C. Licinius Lucullus* (196 r.), *praetor peregrinus* *M. Licinius Lucullus* (186 r.): MRR t. 1, s. 316, 336, 371.

konkurentów do pożądaných stanowisk. Przykład Krassusa ukazuje zatem, że w republikańskim Rzymie, nawet w bardzo burzliwych czasach, istniała możliwość osiągnięcia wysokiej pozycji politycznej poza sferą *stricte* militarną.

BIBLIOGRAFIA

I. ŹRÓDŁA

Edycje w oryginale

- Appianus, *Annibaika*, ed. P. Viereck, A. G. Roos, E. Gabba, Lipsiae 1962.
 Cicero M. Tullius, *Cato Maior de senectute*, ed. J. G. F. Powell, Cambridge 2004.
 Cicero M. Tullius, *De oratore*, ed. K. F. Kumaniecki, Lipsiae 1969.
Digesta Iustiniani Augusti, ed. Th. Mommsen, vol. 1: *Libri 1–29*, Berolini 1870.
 Diodorus, *Bibliotheca historica*, ed. L. Dindorfus, vol. 2, Lipsiae 1857.
Eutropii Breviarium ab urbe condita, hrsg. F. Rühl, Stuttgart 1985.
 Kassios Dion, *Ρωμαϊκά πράγματα*, ed. U. Ph. Boissevain, Berlin 1895–1931.
 Plutarchus, *Vitae parallelae*, vol. 1, ed. K. Ziegler, Monachii et Lipsiae 2000.
Polybii Historiae, ed. Th. Buettner-Wobst, vol. I–V, Stuttgart 1967–1985.
Titi Livi Ab Urbe condita libri XXI–XLV, ed. T. A. Dorey, P. G. Walsh, J. Briscoe, Lipsiae 1971–1990.
 Valerius Maximus, *Factorum et dictorum memorabilium libri IX*, ed. C. Kempf, Lipsiae 1888.
 Iohannis Zonarae, *Epitome historiarum*, ed. L. Dindorf, Lipsiae 1868–1875.

Edycje w języku polskim

- Appian z Aleksandrii, *Historia rzymska*, tłum. i oprac. L. Piotrowicz, t. 1–3, Wrocław 2004.
 Cycleron Marek Tulliusz, *Katon Starszy o starości*, wstęp M. Szymański, tłum. Z. Cierniakowa, Warszawa 1996.
 Cycleron Marek Tulliusz, *O mówcy*, tłum. i oprac. B. Awianowicz, „Seria dwujęzyczna Ad Fontes”, pod red. M. Olszewskiego, Kęty 2010.
Digesta Justyniańskie: księga pierwsza, tłum. B. Szolc-Nartowski, Warszawa 2007.
 Eutropiusz, *Breviarium od założenia Miasta*, [w:] *Brewiaria dziejów rzymskich*, tłum. i oprac. P. Nehring, B. Bibik, J. Skoracka, P. Woźniczka, Warszawa 2010.
 Kasjusz Dion Kokcejanus, *Historia rzymska*, tłum. i oprac. W. Madyda, I. Biezuńska-Małowist, Wrocław 2005 (wybór).
 Liwiusz Tytus, *Dzieje Rzymu od założenia miasta*, ks. XXI–CXLII, tłum. i oprac. M. Brożek, J. Wolski, Wrocław 1974–1982.
 Plutarch z Cheronei, *Żywoty sławnych mężów (z Żywotów równoległych)*, t. 1–3, tłum. i oprac. M. Brożek, Wrocław 2004–2006.

- Polibiusz, *Dzieje*, t. 1–2, tłum. i oprac. S. Hammer, Wrocław 2005.
 Waleriusz Maksymus, *Czyny i powiedzenia godne pamięci w dziewięciu księgach*, tłum. i oprac. I. Lewandowski, Poznań 2019.

II. OPRACOWANIA

- Adcock F. A., *Consular Tribunes and Their Successors*, „Journal of Roman Studies” 1959, vol. 47, s. 9–14.
- Appel H., *Ite in suffragium. O wyborach w republikańskim Rzymie*, Toruń 2019.
- Badian E., *The Prefect at Gades*, „Classical Philology” 1954, vol. 49, s. 250–254.
- Beck H., *Consular power and the Roman constitution: the case of imperium reconsidered*, [w:] *Consuls and res Publica. Holding High Office in the Roman Republic*, eds. H. Beck, A. Duplá, M. Jehne, F. Pina Polo, Cambridge 2011, s. 77–96.
- Beck H., Walter V., *Die frühen römischen Historiker*, Bd. 2: *von Coelius Antipater bis Pomponius Atticus*, Darmstadt 2004.
- Beck H., *Karriere und Hierarchie Die römische Aristokratie und die Anfänge des cursus honorum in der mittleren Republik*, Berlin 2005.
- Beard M., North J., Price S., *Religie Rzymu. Historia*, Oświęcim 2018.
- Bleicken J., *Oberpontifex und Pontifikalkollegium. Eine Studie zur römischen Sakralverfassung*, „Hermes” 1957, vol. 85, s. 345–366.
- Brennan T.C., *The Praetorship in the Roman Republic*, vol. 1, Oxford 2000.
- Broughton T.R.S., *The Magistrates of the Roman Republic*, vol. 1, (509 B.C. – 100 B.C.), Atlanta 1986 (wyd.1: 1951) = MRR 1.
- Bruck E., *Pleminius und Scipio bei Livius (Liv. 6–9 und 29, 16, 4 – 22, 12)*, „Paligenesia” 1969, vol. 4, s. 301–314.
- Burton P., *The Summoning of the Magna Mater to Rome (205 B.C.)*, „Historia” 1996, vol. 45, nr 1, s. 36–63.
- Chassignet M., *L'annalistique Romaine*, vol. 3: *L'annalistique recente. L'autobiographie politique*, Paris 2004.
- Cornell T.J., *The Beginnings of Rome: Italy from the Bronze age to the Punic Wars (c. 1000–264 BC)*, London–New York 1995.
- Crake J.E.A., *Roman Politics from 215 to 209 B.C.*, „Phoenix” 1963, vol. 17, nr 2, s. 123–130.
- Daube D., *The Peregrine Praetor*, „Journal of Roman Studies” 1951, vol. 41, s. 66–70.
- David J.M., *Rhetoric and Public Life*, [w:] *A Companion to the Roman Republic*, eds. N. Rosenstein, R. Morstein-Marx, Oxford 2010, s. 421–438.
- Deniaux E., *Patronage*, [w:] *A Companion to the Roman Republic*, eds. N. Rosenstein, R. Morstein – Marx, Oxford 2010, s. 401–420.
- Dorey T.A., *Scipio Africanus as Party Leader*, „Klio” 1961, vol. 39, s. 191–198.
- Drogula F.K., *Commanders and Command in the Roman Republic and Early Empire*, Chapel Hill 2015.
- Drummond A., *Licinius Stolo Gaius*, [w:] *The Oxford Classical Dictionary*, eds. S. Hornblower, A. Spawforth, Oxford 1996, s. 859–860.

- Eckstein A.M., *Senate and General: Individual decision making and Roman foreign relations, 264–194*, Berkeley 1987.
- Faszczka M. N., *Znaczenie cenzorów w systemie dyscyplinarnym republikańskiego Rzymu, czyli o specyfice społeczeństwa rzymskiego*, „Klio” 2018, vol. 47, nr 4, s. 59–79.
- Fronza M.P., *Between Rome and Carthage. Southern Italy during the Second Punic War*, Cambridge 2010.
- Gabriel R.A., *Scypion Afrykański Starszy. Największy wódz starożytnego Rzymu*, Poznań 2010.
- Gilbert R.L., *The Origin and History of Peregrine Praetorship*, „Res Iudicate” 1939, vol. 2, s. 50–58.
- Gillmeister A., Musiał D., *W cieniu Kapitolu. Religia starożytnych Rzymian*, Kraków 2012.
- Grosso G., *Il caso di Pleminio*, „Giornale Italiano di Filologia” 1952, vol. 5, s. 119–135, 234–253.
- Gumowski M., *Apropozycja Rzymu w czasie II-giej wojny punickiej*, „Meander” 1948, nr 4, s. 187–207.
- Harrington Becker G., *Form, Intent, and the fragment Roman Historians 240 to 63 B.C.E.* (Dissertation University of Florida).
- Hölkeskamp K.J., *Oratoris maxima scaena. Reden vor dem Volk in der politischen Kultur der Republik*, [w:] *Demokratie in Rom? Die Rolle des Volkes in der Politik der römischen Republik*, hrsg. M. Jehne, Stuttgart 1995, s. 11–49.
- Holloway R.R., *Who Were the Tribuni Militum Consulari Potestate?*, „L’Antiquite Classique” 2008, vol. 77, s. 107–125.
- Hoyos D., *Mastering the West: Rome and Carthage at War*, Oxford 2015.
- Jaczynowska M., *Religie świata rzymskiego*, Warszawa 1990.
- Jehne M., *The rise of the consular as a social type in the third and second centuries BC*, [w:] *Consuls and Res Publica. Holding High Office in the Roman Republic*, eds. H. Beck, A. Duplá, M. Jehne, F. Pina Polo, Cambridge 2011, s. 211–231.
- Jońca M., *Zemsta Prozerpiny*, [w:] *Głośne rzymskie procesy karne*, Wrocław 2009, s. 72–86.
- Kołodko P., *Pretor urzędnikiem magistratury rzymskiej. Zarys problematyki*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2013, t. 12, s. 31–55.
- Kowalski H., *Pontifex Maximus w religii i państwie rzymskim*, „Vox Patrum” 2004, t. 24, nr 46–47, s. 19–31.
- Kumaniecki K., *Cyceron i jego współcześni*, Warszawa 1989 (wyd.1: 1959).
- Lazenby J.F., *Hannibal’s War. A military history of the Second Punic War*, Warminster 1998.
- Maciejowski M., *Rzymski podbój Hiszpanii (218–178 przed Chr.). Aspekty polityczne, militarne i społeczne*, Oświęcim 2012.
- Maciejowski M., *Ostatnia kampania Magona Barkidy (205–203 przed Chr.)*, [w:] *Studia nad dowódcami i sztuką dowodzenia w drugiej wojnie punickiej (218–201 przed Chr.)*, Oświęcim 2016, s. 115–132.

- Maciejowski M., *Publius Sulpicius Galba Maximus – prekursor rzymskiego imperializmu w świecie hellenistycznym*, [w:] *Studia nad dowódcami i sztuką dowodzenia w drugiej wojnie punickiej (218–201 przed Chr.)*, Oświęcim 2016, s. 133–168.
- Marshall B.A., *Crassus and cognomen Dives*, „*Historia*” 1973, vol. 22, s. 459–467.
- McDonald A.H., *Scipio Africanus and Roman politics in the Second Century B.C.*, „*Journal of Roman Studies*” 1938, vol. 28, s. 153–164.
- Mitchell R.E., *Patricians and Plebeians: The Origin of the Roman State*, Ithaca 1990.
- Mommsen Th., *Römisches Staatsrecht*, Bd.2, Leipzig 1877.
- Münzer F., *Römische Adelsparteien und Adelsfamilien*, Stuttgart 1920.
- Münzer F., *Licinius*, [w:] „*Real – Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*” 1927, Bd.13, s. 247–248,
- Nicolet C., *Obywatel, polityk*, [w:] *Człowiek Rzymu*, pod red. A. Giardina, Warszawa 1997, s. 27–68.
- Ogilvie R.M., *Livy, Licinius Macer and Libri Lintei*, „*Journal of Roman Studies*” 1958, vol. 48, s. 40–46.
- Paron P., *El „poenae exemplum” de Q. Plemnio, legado de P. Cornelio Escipion*, „*Athenaeum*” 2001, vol. 89, s. 203–211.
- Patterson M.L., *Rome’s Choice of Magistrates During the Hannibalic War*, „*Transactions and Proceedings of the American Philological Association*” 1942, vol. 73, s. 319–340.
- Piegdoń M., *Krassus. Polityk niespełnionych ambicji*, Kraków 2011.
- Pina Polo F., *Public speaking in Rome: a question of auctoritas*, [w:] *The Oxford Handbook of Social relations in the Roman World*, ed. M. Peachin, Oxford 2011, s. 286–303.
- Pina Polo F., *The Consul at Rome. The Civil Functions of the Consuls in the Roman Republic*, Cambridge 2011.
- Pina Polo F., *Foreign Eloquence in Roman Senate*, [w:] *Community and Communication. Oratory and Politics in the Roman Republic*, eds. N. Rosenstein, R. Morstein – Marx, Oxford 2013, s. 247–266.
- Poma G., *General: Republic*, [w:] *The Encyclopedia of the Roman Army*, vol. 2, ed. Y. Le Bohec, Oxford 2015, s. 421–422.
- Posner E., *Archives in the Ancient World*, Harvard 2003 (wyd.1: 1972).
- Rawlings L., *The War in Italy 218–203*, [w:] *A Companion to the Punic Wars*, ed. D. Hoyos, Oxford 2011, s. 299–319.
- Rich J., *Roman aims in the First Macedonian War*, „*Proceedings of the Cambridge Philological Society (New series)*” 1984, vol. 210, nr 10, s. 126–180.
- Richard J.-C., *Sur quelques grands pontifes plébéiens*, „*Latomus*” 1968, vol. 27, s. 768–801.
- Ridley R.T., *The Consular Tribune: The Testimony of Livy*, „*Klio*” 1986, vol. 68, s. 444–465.
- Rosenberger V., *Republican Nobles: Controlling the Res Publica*, [w:] *A Companion to Roman Religion*, ed. J. Rüpke, Oxford 2007, s. 292–303.
- Rosenstein N., *Aristocratic Values*, [w:] *A Companion to the Roman Republic*, eds. N. Rosenstein, R. Morstein – Marx, Oxford 2010, s. 365–382.

- Rosenstein N., *War, wealth at consuls*, [w:] *Consuls and res Publica. Holding High Office in the Roman Republic*, eds. H. Beck, A. Duplá, M. Jehne, F. Pina Polo, Cambridge 2011, s. 133–158.
- Ryan F.X., *Rank and Participation in the Republican Senate*, Stuttgart 1998.
- Scheid J., *Kapłan*, [w:] *Człowiek Rzymu*, pod red. A. Giardina, Warszawa 1997, s. 71–104.
- Scullard H.H., *Roman Politics 220–150 B.C.*, Oxford 1997.
- Scullard H.H., *Scipio Africanus: Soldier and Politician*, New York 1970.
- Schavione A., *Prawnik*, [w:] *Człowiek Rzymu*, pod red. A. Giardina, Warszawa 1997, s. 107–122.
- Seguin R., *La religion de Scipion l'Africain*, „Latomus” 1974, vol. 33, s. 3–21.
- Smith Ch., *The magistrates of the early Roman republic*, [w:] *Consuls and res Publica. Holding High Office in the Roman Republic*, eds. H. Beck, A. Duplá, M. Jehne, F. Pina Polo, Cambridge 2011, s. 19–40.
- Staveley E.S., *The Significance of the Consular Tribunate*, „Journal of Roman Studies” 1953, vol. 43, 30–46.
- Suolahti J., *The Roman Censors: A Study on Social Structure*, Helsinki 1963.
- Syme R., *Rewolucja rzymska*, Poznań 2009 (wyd.: 1937).
- Szemler G., *The Priests of the Roman Republic: A Study of Interpretations between Priesthood and Magistracies*, Brussels 1972.
- Tarwacka A., *Prawne aspekty urzędu cenzora w starożytnym Rzymie*, Warszawa 2012.
- Verraet F.J., *The high command in the Roman Republic: the principle of the summum imperium auspiciumque from 509 to 19 BCE*, Stuttgart 2014.
- Walt S., *Der Historiker C. Licinius Macer: Einleitung, Fragmente, Kommentar*, Stuttgart–Leipzig–Darmstadt 1997.
- Wolny M., *Hannibal w Italii (218–217 p.n.e.)*. *Studia nad uwarunkowaniem poszczególnych sukcesów kartagińskich*, Olsztyn 2007.
- Wolny M., *Nauka Hippokratesa i rzymska propaganda. Zaraza na Sycylii w relacji Liwiusza (Liv. 25.26.7–15)*, „Echa Przeszłości” 2016, vol. 17, s. 7–23.
- Wolny M., *Ofensywa Magona na wybrzeże liguryjskie (205–203 p.n.e.)*, [w:] *Ad Fontes. Studia ofiarowane Ks. Prof. Alojzemu Szorcowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, pod red. Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, J. Makarczyka, Olsztyn 2006, s. 450–458.
- Wójcik A., *Spółeczne podłoże legendy o antagonizmie między Katonem Starszym a Scypionem*, „Eos” 1963, vol. 53, nr 2, s. 341–353.
- Zimmerman K., *Roman strategy and Aims in the Second Punic Wars*, [w:] *A Companion to the Punic Wars*, ed. D. Hoyos, Oxford 2011, s. 280–298.
- Ziółkowski A., *Historia Rzymu*, Poznań 2004.
- Ziółkowski A., *Sprawa Lokroi Epizephyroi w 205/204 r. p.n.e.*, „Eos” 1982, vol. 70, s. 319–329.